

BİR OSMANLI-TÜRK ŞEHİRİ OLARAK BELEN

Fatih MÜDERRİSOĞLU

Hatay iline bağlı bir ilçe merkezi olan Belen, Amanos Dağları'nın tek geçit verdiği iki tepe arasında, 640 m. yükseklikte, geçidin denize bakan ağzında kurulmuş bir yerleşmedir.

Anadolu ve Avrupa'yı, Ortadoğu ve Mısır'a bağlayan ve Gülek Boğazı ile birlikte iki önemli geçitten biri olan Belen, aynı zamanda Doğu Akdeniz ile Suriye arasında irtibatı sağlayan stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca önemini hep korumuştur (Lev.1).

Belen'in önemi, bir taraftan Doğu Akdeniz (İskenderun Körfezi), diğer taraftan Amik Ovası arasında, sahilten hemen içeride sarp bir duvar gibi denize paralel yükselerek Güney Anadolu ile Kuzey Suriye arasında ulaşım bakımından ciddi bir engel teşkil eden Amanos Dağları'nın eksenini, Belen'de ortalama 700 m.ye kadar alçaldığı için, Anadolu'yu katederek Gülek Boğazı'ndan Çukurova'ya inen ve sonra deniz kıyısını izleyerek İskenderun'a kadar gelen yolun, yüksek dağları aşmış Suriye, Mezopotamya ve Hicaz istikâmetine doğru ilerlemesi mümkün olmaktadır. Bundan dolayıdır ki, geçide Antik çağlarda neden "Suriye Kapısı" (Portae Syriae) veya "Amanos Kapısı" (Portae Amanis Mantis) adlarının verildiği kolayca anlaşılmaktadır.¹

Araba yoluna elverişli tek geçidi oluşturan Belen, bu nedenle tarih boyunca Büyük İskender'den, Sultan I.Selim ve Mısır Valisi Kavalalı İbrahim Paşa komutasındaki orduların, ticaret karvanlarının, hıristiyan ve müslüman hacıların, seyahatçıların ve ulakların geçtiği son derece doğal ve tarihi bir yol (lev.1,9) üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Geçit ve yerleşim yeri dün olduğu gibi bugün de, uluslararası bir yol üzerinde geçit yeri olmakla hâlâ eski önemini korumaktadır.

Bu özelliğinin ötesinde Belen, denizden 12-15 km. sonra 600-1750 m.ye ulaşan orman ve

bitki örtüsüyle kaplı dağ ve tepeleriyle de tanınmıştır. Üst üste inşa edilen beyaz badanalı yayla evleriyle kabaca Akdeniz mimarisini yansıtan Belen ve çevresi, bir zamanlar Halep ve Antakya'nın yaylası olarak da ün yapmıştır. Günümüzde ise özellikle Soğukoluk Yaylası ile İskenderun'un sayfiyesi ve dinlenme yeri olarak tercih edilmektedir.²

Belen'in konumundan sonra tarihî gelişimini inceleyecek olursak, Doğu Akdeniz'i Kuzey Suriye'ye bağlayan Amanos Dağları üzerindeki Belen, bu özelliği ile Antik çağlardan günümüze kadar, her dönemde önemini koruyan bir mevki olmuştur.

Antik dönemde "Suriye Kapısı", "Amanos Kapısı"; Ortaçağda "Pagrae"; Arap kaynaklarında "Bağras" ve zaman zaman "Bab-ı İskenderûn", "Mazik Bağras" gibi adlarla anılan geçidin,³ Belen yerleşiminin kurulmasıyla birlikte, birkaç km. uzunluğunda devam eden boğazın denize bakan ucuna "Belen"; Amik Ovası'na doğru olan doğu tarafına ise "Bağras" adı verilmiştir. Günümüzde kullanılan Belen Boğazı ve geçidi adı ise Belen kasabasının son yüzyıllardaki gelişimi nedeniyle kazandığı önemin bir sonucudur.

Osmanlı Dönemi öncesine ait kalıcı maddî bir ize rastlanmayan Belen'in kuruluşu, tarihi belgeler doğrultusunda Sultan I.Süleyman zamanına rastlamaktadır. XVI.yüzyıldan öncede bir geçit yeri olarak önemi daima vurgulanan Belen, bu ad yerine tarihi yolun Antakya'ya doğru birkaç km. ilerisinde, boğazın doğu ucundaki "Pagrae" (Bağrâs) adıyla tanınıyordu.

1. B.Darkot, "Belen", **İslâm Ansiklopedisi**, 2 (1949), s.473.

2. O.Yayan, "Tabii Güzellikleriyle Belen", **Hatay**, 2 (1986), s.20.

3. B.Darkot, **a.g.mad.** s. 473-74; P.J.Parry, "Baylan (Belen)", **Encyclopedia of Islam**, 1(1960), s. 1134.

Kuruluşu Antik döneme kadar inen ve kalesiyle bilinen Bağras, stratejik önemi nedeniyle Osmanlı döneminde de yerleşime sahne olmuştur. Bu yer, gerek tarihi belgelerle, gerekse seyahat-namelerinde bazen Belen ile karıştırılmış, bazen de ikisi aynı yerleşim gibi düşünülmüştür. Günümüzde yol şebekesinin güzergâhı değiştirilmesiyle önemini yitiren mevki, Ötençay adıyla tanınan bir köy yerleşimine dönüşmüştür.⁴

Benzer şekilde, Bağras'dan doğuya doğru ilerlerken tarihi yolun Halep ile Şam güzergâhlarına ayrıldığı konuma yakın yerde, derbent yeri olarak seçilen ve yaygın adıyla "Karamort" olarak bilinen mevki de, aynı coğrafi bölgede ve yol üzerinde yer alan bir başka menzil yerleşmesidir.⁵

Coğrafi konum ile tarihî gelişim arasındaki bağlantıya değindikten sonra, bölgenin tarihçesini kısaca özetleyecek olursak şunları söyleyebiliriz.

Belen ve civarı Suriye ile birlikte, VII. yüzyılda İslâm, X.yüzyıl ortalarında Bizans, XI.yüzyıl sonundan itibaren de bir süre Haçlı hakimiyetine girmiştir. XIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Mısır Memlûklülerinin eline geçen ve 1516 Mercidabık Savaşı ile Osmanlı topraklarına katılan Belen, Abbasilerin Bizans'a karşı olan Avâsım (sınır bölgesi) içinde yer aldığı zaman "Maziku Bagras" ve "Bab-ı İskenderun" adlarıyla tanınmaktaydı.⁶

Ortaçağ kaynaklarında adı geçmeyen Belen'in, Sultan I.Süleyman (1520-66) zamanında bir yerleşim olarak değerlendirilip kurulduğuna dair bilgiler sözkonusudur. XVII.yüzyılda yaşayan ve Müneccimbaşı Derviş Ahmed Dede olarak tanınan tarih yazarına göre, Belen'in kuruluş öyküsü şöyledir.⁷

Yavuz Selime hâlef olmuş Süleyman Kanuni zamanında Antakya civarında bir köy inşa edilerek burada bir mescid, bir hamam ve bir han yaptırıldı. Bundan başka bu köyde oturanlardan tekâlifî harbiye de kaldırıldı.

Bir başka belgede ise ilk iskânın kurulması şöyle gelişmiştir:

1320 H./1902-1903 M. tarihli Halep Vilayeti Salnamesi'ne göre, 1552 yılında, Halep ile İskenderun arasında yeni bir yol güzergâhı aranırken, şimdiki kasabanın bulunduğu yere, 960 H./1553 M. yılında Sultan I.Süleyman tarafından cami, hamam ve han yaptırılmış ve buraya 250 derbentçi yerleştirilerek "Derbend-i Cebel-i Bar-kema İskenderun", ya da diğer adıyla "Derbend-i Cebel-i Bakrâs ma'a İskenderun" denmiştir. Önemli bir geçit ve derbent yeri olarak belirlenen Belen, yapılan bu sosyal tesisler ve halkın vergilerden muaf tutulması sayesinde hemen yakınındaki eski bir yerleşim merkezi olan Bağras'a rağmen kısa zamanda gelişmiştir (lev.2-4).

mevki, Ortaçağda Haçlılar döneminde ikinci kez önem kazanmıştır. Osmanlılar zamanında ise yanına bir köy kurularak yeniden değerlendirilen belde, yaygın olarak "Bakras" adıyla tanınmıştır. Günümüzde kale, ana yol güzergâhından 4 km. içeride kaldığı gibi bakımsızlıktan dolayı da harap olmuştur. Çevresindeki Osmanlı yerleşimi ise bugün Ötençay adıyla önemsiz bir köy haline dönüşmüştür. Bakras, eskiden tarihi yol üzerinden 1.5 saat uzaklıktaki Belen'e bugün modern yol güzergâhı (Top Boğazı) yoluyla 14 km. uzaklıktadır. Daha geniş bilgi için bkz. P.Jacquot, **Antioche. Centre de Tourisme**, Beyrouth, 1931, C.II, s. 194-98; R. Hartmann, "Bağras, Bagras", **İslam Ansiklopedisi**, 2(1949), s. 216; M.Wiener, **Burgen der Krazritte** München-Berlin 1966, s. 50; Evliya Çelebi, **Seyahatnâme. I (Hatay -Suriye-Lübnan-Filistin) (Çev.İ.Parmaksızoğlu)**, Ankara 1982, s. 16; C.Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı**, İstanbul 1990, s. 28,73, 76, 103, 120-21, 133; Y.Halaçoğlu, "Bağras", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 4(1991), s. 403-4.

5. Arşiv belgelerinde ve seyahatnamelerde adına sıkça rastlanılan ve "Kara-Mort", "Karamort" ve "Karamurt" vb. gibi adlarla tanınan menzil yeri ve derbendi, günümüzde Antakya-Adana/ Gaziantep yol ayrımına, yani Top Boğazı adıyla bilinen mevkiye gelmeden önce 29 km. dedir. Anayoldan batıya doğru ayrılan şosedan ilerlediğimizde 1 km. içeride yer alan Karamort derbendi harabeleri, Bakras Kalesi'ne ve Belen'e gidet tarihi yol üzerindedir. Karamort mevki ile burada inşa edilen Hasan Paşa Külliyesi'nin genel özellikleri şöyledir: Tarihi yolun Adana-Antakya güzergâhında, Payas, Belen, Bakras'dan sonraki durak yeri olarak seçilen Karamort, yolu kullanan hacı, seyyah, tüccar, asker ve ulakların emniyeti için imâr edilmiştir. Mekke, Medine, Halep, Şam ve Mısır taraflına giden yolların en önemli kavşak noktalarından birisi olan bu yere, Sultan III. Ahmed (1703-30) zamanında, sadrazamlık yapmış Mısır Valisi Hasan Paşa (1703-4) tarafından akarsu kenarına cami, han, imaret ve tabhane vb. yapılardan oluşan büyük bir külliye inşa ettirilmiştir. Bir derbent külliyesi şeklinde tasarlanan Karamort, vakfiyesinden de anlaşılacağı üzere çevresinde yaşayanların her türlü ihtiyacını temin eden bir yerleşim haline dönüşmüştür. İskân politikası gereği konar-göçer oymak mensuplarının yerleştirildiği Karamort halkı vergiden de muaf tutulmuştur. XIX. yüzyılın başında harap olduğunu bildiğimiz yerleşimden günümüze J. Sauvaget'in 1930'larda çizimini yaptığı hana ait bazı duvarlar ile temel kalıntıları ulaşmıştır. Ayrıca etrafta gelişmiş su sistemine işaret eden olasılıkla çeşme ve hamama ait olabilecek künklerle rastlanır. Nisan 1990 yılında yaptığımız araştırma gezisi sırasında inceleme fırsatını bulduğumuz Karamort için şu yayımlara bakılabilir. R.Pococko, **A Descripton of the East and Some Other Countries**, London 1743, C.II, s.173; P.Jacquot, **a.g.e.**, C.II, s.197-98; P. J. Sauvaget, "Les Caravanserais Syriens de Hadj de Constantinople", **Ars Islamica**, 4(1937), s.102,104,108; H.Şahin, **Karamort Hanı**, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul 1971; İ.Ateş, "Hasan Paşa'nın Hatay Karamort'taki Vakıf ve Vakfiyesi", **Vakıflar Dergisi**, 16(1982), s.5-26; N.Göyünç, "Karamort Külliyesi", **VIII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiri**, Ankara 1983, C.III, s.1651-55; C.Orhonlu, **a.g.e.**, s.11, 28-29, 106, 125,133; Y.Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Ankara 1991, s.52,56,72,84,95.

6. B.Dârkot, **a.g.mad.**, s.473; V.J.Parry, **a.g.mad.**, s.1134; Y.Halaçoğlu, "Belen", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 4(1992), s.403-4.

7. Müneccimbaşı Derviş Ahmed, **Müneccimbaşı Tarihi (Câmi'üd Düvel, Sahaif'ül ahbâr fi vekay'ül A'sâr)** İstanbul 1868, C.III, s.471.

4. Tarihi kaynaklarda ve seyahatnamelerde adına oldukça sık rastlanılan, bazen Belen ile de karıştırılan Bağras'ın kuruluşu Antik dönemde inşa edilen bir kaleyle bağlantılıdır. "Pagrai", "Pagras" adlarıyla tanınan

Birkaç yıl sonra iskân politikası gereği 65 aile daha buraya getirilmiş, etrafta bir saatlik mesafede bulunan topraklar, mîriye ait olmak ve öşürden muaf tutulmak kaydıyla yerleşenlere dağıtılarak buraya "ayn al-tell ve mezraası" (tepecik tımarı) adı verilmiş ve adı geçen vakıf kasabanın mahkeme-i şer'iye siciline kaydolunmuştur.⁸ Yine aynı belgeden öğrendiğimize göre, 1183 H./1770 M. yılında Adana Sancağı Beyi Abdurrahman Paşa tarafından Belen'e yeni nüfus iskân ettirilmiş, böylece kasabanın biraz daha gelişerek adının "Beylan" olarak tanınması sağlanmıştır.

Sonradan resmî kayıtlara "Beylan" olarak geçmekle birlikte, yerleşimin bugün olduğu gibi "Belen" adıyla tanınması, XVI. yüzyıldaki Osmanlı yerleşimiyle başlamalıdır. Nitekim, 1058 H./1648 M. yılında Belen'den geçen Evliya Çelebi, yerleşim için Belen adını kullanmakta ve bu adın etimolojisi hakkında da bilgi vermektedir.⁹

Dolayısıyla kaynaklarda "Belen", "Beylân", "Baylân", "Bilân", "Bakrasbeli" veya yer yer karıştırılmasından dolayı "Bakras" adıyla tanınan mevkinin XVI. yüzyılda derbent şeklinde kurulduğu ve zamanla da bir yerleşim haline dönüştüğü anlaşılmaktadır. Kuruluş aşamasında, yolu kullananlar için Kanunî Sultan Süleyman tarafından küçük bir külliye inşa edilerek eski deyimle şenlendirilen Belen, Evliya Çelebi'nin ifadesine göre, bir yüzyıl sonra şehir haline dönüşmüştür.

Belen'in idari yapısına gelince; önce 1516'da Osmanlı hakimiyetiyle oluşturulan Halep Eyaleti'ne bağlı bir kadılık (kaza) merkezi iken, daha sonra XVIII. yüzyılda bir ara Adana Vilayeti'ne bağlanmış, yüzyılın sonunda ise tekrar Halep Vilayeti Payas Sancağı içerisinde bir kaza merkezi olmuştur.¹⁰ 1907'de ise arşiv malzemesine göre Halep Eyaleti Halep Sancağı'nda kaza merkezi olarak belirlenmiştir.

Belen'in Osmanlı dönemi içindeki tarihî gelişimi arşiv malzemesi ve seyahatnameler aracılığıyla da izlenebilir. Özellikle XVIII.yüzyıla ait seyahatnamelerde, yerleşimin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına ait değerli bilgilere rastlanılır.

Arşiv malzemelerine göre, önemli bir geçit yeri olmasından dolayı derbent ve menzil yeri seçilen Belen, üzerinde yer aldığı Adana-Halep güzergâhında (lev.2), bir önceki menzil Payas'a 7-9, sonraki menziller Bakras'a 3, Antakya'ya ise 8-9 saat uzaklıkta idi. İstanbul-Belen arası da 217 saat olarak hesaplanmıştı.¹¹

1918-38 yılları arasında, Fransız mandası altındaki Hatay Cumhuriyeti'nin İskenderun Sancağı içinde yer alan Belen, 1939 yılında Hatay'ın Anavatan'a katılmasıyla Hatay İli İskenderun İlçesi'nin bir nahiyesi olmuştur. 1990'da ilçe merkezi konumuna yükseltilen Belen, geçmişteki önemini bugün de devam ettirmektedir.

YERLEŞİM VE KÜLLİYE İLE İLGİLİ BELGELER-YAYINLAR:

1.Kitabe: Han, cami ve hamamdan oluşan Belen Külliyesi'nin her yapısında inşa kitabesi göze çarpar. Handan başlamak üzere ilgili kitabelerin orijinal yazımları, transkripsiyonları ve Türkçeleri şöyledir.

Han Kitabesi: Taçkapı üzerinde üstüste yerleştirilmiş iki parçadan oluşan, dört satırlık süslü yazıyla yazılmış kitabe (lev.19) ile ilgili bilgiler şunlardır.¹²

بسم الله الرحمن الرحيم هذاخان المعظم السلطان الاعظم الخاتان
المعظم ظل الله في الارض سلطان سلاطين الامم سيد سلاطين عرب
والعجم ناصرالحرمين الشريفين سلطان سليمان خان ابن سلطان سليم
شاه خلدالله ملكه وسلطنته بتريخ شهرشعبان المعظم في سنة سبع
وخمسين وتسعماء/الهجرة النبوية على صاحبها افضل الصلاة
والسلام

8. B.Darkot, a.g.mad., s.474; V.J.Parry, a.g.mad., s.1134.
9. Yerleşimin Türk döneminde aldığı Belen isminin menşei konusunda B.Darkot çeşitli görüşleri tartışmaktadır. Yazara göre Osmanlı kaynaklarında bu ad, mevkinin topografik şartlarıyla açıklanmaktadır. Örneğin Evliya Çelebi seyahatnamesinde Belen'den söz ederken, 'Türkmenler kendi dillerinde yokuş olan her yere Belen derler' demektir. Halep Vilayeti salnamelerinin birinde 'Beylan', yüksek dağ üzerinde bulunan ve iki dağı birbirinden ayıran yol anlamında kullanılan bayl (bil)'dan geldiği kabul edilir ve 'iki dağın arasını bir beylan böler' şeklinde kullanılır. Araştırmacı B. Darkot'a göre, 'Boğaz ve tepe' anlamına gelen Türkçe Bel veya Beyl kelimesinden türetilen 'Belen' kelimesinin sonradan 'Beylan' şeklinde Arapçalaştırılmış olması mümkündür. Belen kelimesinin sözlük karşılıkları ise şöyledir: 'Çağatay Türkçesinde bir vadiden diğerine giden geçit manasını taşır. Kelimenin aslı Bel'dir. Çağatay Türkçesinde bir şeyin ortası ve dar yeri manalarını içerir'; 'Üzerinden yol, tepe geçen yer demektir'; 'Dağ sırtlarında geçit veren çukur yerdir'; 'derbent, geçit manasında kullanılacağı gibi, esas manasının yüksek ve dik bir bayır üzerinden geçen tepedir'.
10. T.Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş. I. Anadolu'nun İdari Taksimatı**, Ankara 1988, s.197, 218, 3242.
11. Y.Halaçoğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı ve Yol Sistemi**, İst. Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1982.
12. Bir kısmı ters çevrilmiş ve kırık vaziyetteki kitabenin okunması sorun yaratmaktadır. Bu nedenle yayınlarda farklı içerik ve tarihle karşılaşılar. Örneğin J.Otter, **Vo-yage en Turquie et en Perse**, Paris 1748, C.I, s.78' de 959 H./1551-52 M. tarihini, J. Savvaçet, a.g.m., s.101,104'de 957 H./1550 M. yılını ve kitabenin transkripsiyonunu, G.Cantay (Güreşsever), **Anadolu'da Osmanlı Kervansararlarının Gelişimi**, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1974, s.88'de ise eksik bir şekilde kitabenin Türkçesini vermektedir. Tarafımızdan fotoğraf ve dialan çekilen kitabe, yeniden ele alınmış orijinal yazımı, transkripsiyonu ve Türkçesi Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Böl. Araştırma Görevlileri Dr.Fahri UNAT ile Hulusi LEKESİZ tarafından kaleme alınmıştır.

Transkripsiyonu:

1) Bismillâhirrahmânirrahim hâzel'-hân'ül-muazzam es-sultan'ül-A'zam el-hâkân'ül-muazzam zillullahi fi'l-arz sultân-ı selâtînu'ül-ümem seyyid-i selâtîn'il-arabi ve'l-acem nâsir'ül-haremeynni's-şerîfeyn.

2) Sultân Süleyman Hân İbn Sultân Selim Şâh halladallahü mülkehü ve saltanatehü bi-târîhi şehri-şâbânî'l-muazzam fi seneti seb'in ve hamsin ve tis'a mie el-hicreti'n-Nebeviyye alâ sâhibihâ edalü's-Salât-ı ve's- selâm.

Türkçesi:

Bismillahirrahmanirrahim. Bu büyük hanı en büyük sultan en azametli hakan Allah'ın yeryüzündeki gölgesi insanların sultanlarının sultanı, Arap ve Acem sultanlarının efendisi Mekke ve Medine'nin yardımcısı Sultan Selim Şah oğlu Sultan Süleyman Han-Allah hükümdarlığını ve saltanatını daim kılsın-salat ve selamının en faziletlisinin üzerinde olduğu Nebinin (peygamber) hicret yılı itibariyle 957 senesinin Şaban-ı muazzam ayında yapılması.....(emretti?) Şaban 957/Ağustos-Eylül 1550.

Cami Kitabesi: Camide, kuzey bölümden ibadet mekânına girişi sağlayan kapının üzerinde yer alan kitabe (lev. 23), üç satır halinde sülüs yazıyla yazılmıştır. Kitabenin orijinal yazımı, transkripsiyonu ve Türkçesi şöyledir.¹³

امر بعمار هذا الجامع المبارك السلطان الاعظم و حاتان المعظم مالك
ملوك الامم السلطان سليمان خان ابن السلطان سليم خان خلد الله
ملكه ١١٦

Transkripsiyonu:

1) Emera bî imari haze'l-câmi'ül-mübarek es-sultân'ül- A'zam ve hâkân'ül.

2) Muazzam mâliki mulûk'ül-ümem es-Sultan Süleyman Hân ibn'üs-Sultân Selim Hân halledallahü mülkehü...917 (916)?/1510-11?

Türkçesi:

Bu mübarek caminin yapılmasını en büyük sultan ve haşmetli hakan insanların ve padişahların padişahı Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman-Allah hükümdarlığını daim etsin-emretti.

Tarih 916-917 ?/1510-11 ?

Hamam Kitabesi: Hamamın giriş kapısının üzerinde yar alan kitabe (lev.28), iki satır halinde sülüs yazıyla yazılmış olup orijinal yazımı, transkripsiyonu ve Türkçesi şöyledir.¹⁴

امر بعمار هذا الحمام السلطان الاعظم والحاتان الامم السلطان سليمان
خان ابن السلطان سليم خان ابد الله ملكه بتاريخ لسنة سبعين و
تسعا

Transkripsiyonu:

1) Emera bi imâri hâze'l-hamam es-Sultân'ül-A'zam ve'l-hakân'ül-efham es-Sultan.

2) Süleyman Hân ibn es-Sultan Selim Hân ebbedallahü mülkehü bi-târîh-i li seneti seb'in ve tis'a mie.

970/1562

Türkçesi:

En büyük Sultan ve ulu Hakan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Han-Allah onun mülkünü, hükümdarlığını daim etsin- Bu hamamın yapılmasını emretti.

970/1562

Her üç kitabe metninden anlaşılacağı üzere, aralarında kısa zaman farkı da olsa, yapıların banisinin Kanunî Sultan Süleyman olduğu gözlemlenmektedir.

2.Vakfiye ve Diğer Belgeler:Kanunî'nin bilinen dört vakfiyesinde, Belen'deki eserlerle ilgili bilgiye rastlanmaz.¹⁵

Belen menzil külliyesinin adı risaleler içinde sadece Tuhfet-ül Mi'marin'de geçer.¹⁶ Bu kayıta;

Halep yolunda Cebel-i Barkesma Derbendi'nde inşa edilen kervansaray ve tekke (Kanunî Sultan Süleyman Kervansarayı) ibaresine rastlanır.

Belen ile ilgili diğer arşiv malzemesini ise Başbakanlık Arşivi'ndeki defterler, hac rehberleri ve salnameler oluşturur.

Mühimme Defterleri içinde yer alan ve Ramazan 984 H./Kasım 1576 M. tarihinde Uzeyr Sancağı Beyi'ne yollanan bir hükümdar, malzeme alımı nedeniyle külliye camii ve imaretinin (?) adı geçmektedir. Bu kayıta, yerleşimden Bakras,

13. Tarih kısmı okunamayan kitabe, bazı araştırmacı ve seyyahlar örneğin J.Otter, a.g.e., C.I, s.78; J.Sauvaget, a.g.m, s.104; G.Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1971, s.300 tarafından II. Selim zamanında, bizzat sultan eliyle yaptırıldığı ifade edilir. Oysa, gerek 1320 H./1902-3 M. tarihli salnameden, gerekse yeniden yapılan kitabe çevirisinden anlaşılacağı üzere camii, Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır. Caminin II. Selim ile bağlantısı ise belki onarımla ilgisiz olabilir. Ayrıca seyahatnamelerin bazısındaki bilgilerde Kanunî dönemine işaret eder. S.Yerasimos, *Les Voyageurs Dans L'Empire Ottoman (XIVe-XVIe siecles)*, Ankara 1991, s.65. Kitabenin orijinal yazımı, transkripsiyon ve Türkçesi Araş. Grv.Dr.Fahri ÜNAT ile Araş.Grv.Hulusi LEKESİZ tarafından kaleme alınmıştır.

14. Kitabenin orijinal yazımı, transkripsiyonu ve Türkçesi Araş. Grv. Fahri ÜNAT ile Araş.Grv.Hulusi LEKESİZ tarafından yapılmıştır.

15. Kanunî Sultan Süleyman'ın vakfiyeleriyle ilgili genel bir bilgi için bkz. İ.Ateş, *Kanunî'nin Su Vakfiyesi*, Ankara 1987, s.5-7.

16. A.Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s.250, 264; Z.Sönmez, *Mimar Sinan ile İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler*, İstanbul 1988, s.94.

külliyyeden ise Sultan Süleyman ibaresiyle sözedilmektedir.¹⁷

Yine aynı türe giren defterlerden bir diğesinde, Bakras Kadısı'na yollanan 985 H./1577 M. tarihli hükümdede, menzil beygirlerinin İskenderun Pınarı'nda iskân edilmesi istenilmektedir.¹⁸

Mühimme Defterlerinden bir başkasında, yerleşimden "Cebel-i Bakras" külliyyeden ise "Han-ı Cedit" diye sözedilmektedir.¹⁹

Başbakanlık Arşivi içindeki Menzil Defterlerinde de Belen ile ilgili çeşitli ifadeler rastlanılır.

Maliyeden Müdevver Defterleri oluşturan Menzil Defterlerinden birinde, Belen'den, Sultan Süleyman'ın sebil binaları için yaptırdığı han ve imaret vakfı ifadesiyle söz edilmekte ve yerleşim için tehlikeli derbent ve sebil binalarının güzergâhı ifadesi kullanılmaktadır.²⁰ Ayrıca bu defterde, kasaba halkının ulaklar için kendi mallarından 20 adet menzil beygiri beslediği, Antakya ile Payas arasındaki derbent ve menzil hizmetlerini görmekle yükümlü oldukları belirtilmekte, bu hizmete karşılık da avarız-ı divaniyye ve tekalif-i örfiyye'den muaf tutuldukları ifade edilmektedir.

Bu bağlamda arşiv malzemesi kullanan araştırmacı C. Orhonlu, 957 H./1550 M. tarihli kitabeye sahip han ile cami ve hamamın Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırıldığını, Belen Mütevellisinin İskenderun'dan Antakya yakınlarındaki Han-ı Cedit'e kadar olan yerlerin muhafazası ve emniyetini temin etmekle yükümlü olduğunu belirtmektedir.²¹

1089 H./1678 M. yılına ait bir belgede ise Bağras (Belen) menziline kasabanın müslüman ahalisinden 33, zımmî (İslam devleti tabasından olan ve haraç veren Hıristiyan ve Yahudiler) lerden 69, perakende olarak 100 ve zeytin halkından 86 nefer olmak üzere 288 kişi menzilci tayin edildiği anlaşılmaktadır. Bunlar, aynı zamanda bir derbent mahalli olması sebebiyle derbentçilik vazifesi de gördükleri için avarız-ı divaniyye ve tekalif-i örfiyye'den muaf tutulmuşlardı.²²

Çeşitli müze ve kitaplıklara dağılmış Hatay Vilayet Salnameleri içinde, Belen'in sosyo-ekonomik ve kültürel yaşamını yakından ilgilendiren bilgilere rastlanır.²³

1288 H./1871 M. tarihli Hatay vilayeti salnamesinde, Belen'in; Bakras, Şembenek, Muhlis Ali, Kinsa ve Hamar adlarında beş mahalleden oluştuğu ve İskenderun iskelesi ile beraber kazada 30 köy bulunduğu kaydedilmektedir. Ayrıca kaza merkezinde 2 cami, 5 mescit, 1 medrese, 4 mektep, 2 hamam, 4 han, 25 çeşme, 4 kilise, 260 dükkân, 50 mağaza, 16 değirmen, 14 fırın, 6 debbağhane, 2 boyahane, 200 bağ ve 600 bahçe yer almaktaydı.²⁴

1308 H./1890-91 M. tarihli salnamede ise 7.232'si İslâm, 1.190'ı Ermeni Protestan olmak üzere, 8.422 nüfus bulunduğu ve ahalisinden çoğunun Türkçe konuştuğu belirtilmektedir. Salnamede Belen'de 1 cami, 4 mescit, 1 medrese, 1 kilise, 35 çeşme, 1 hükümet konağı, 150 dükkân, 25 mağaza, 12 han, 4 değirmen, 9 fırın, 5 debbağhane, 1.827 konut, 1 eczane ile 2 hamamın bulunduğu belirtilmektedir.²⁵

1310 H./1892-93 M. tarihli salnameye göre Kanunî Sultan Süleyman, 959 H./1551-52 M.de, 250 hane ahali getirterek imaret, dükkânlar ve hamam yaptırmıştır. Benzer bilgiye 1320 H./1902-3 M. tarihli salnamede de rastlanılır. Salnamede, XIX. yüzyılın sonlarında 8.518 olan nüfusun 4.169'unu kadınlar, 4.349'unu ise erkekler oluşturmaktadır. Müslüman nüfus, 3.562'si erkek 3.440'ı kadın olmak üzere 7.002'dir. Gayr-ı müslimlerin dağılımına gelince; Ermeniler 624 erkek, 594 kadın; Protestanlar 40 erkek 60 kadın; Yabancılar ise 113'ü erkek 85'i kadın olmak üzere 198'dir. Bu durumda gayr-ı müslimlerin nüfusu 1.516 kişiyi bulmaktadır.²⁶ Salnamenin yapılarla ilgili bölümüne ise şu bilgiler kayıtlıdır. 1 cami, 6 mescit, 11 ilkokul, 2 hamam, 40 çeşme, 17 han, 1 ortaokul, 1 medrese, 1 kilise, 9 su değirmeni, 11 fırın, 152 dükkân ve mağaza, 1828 hane, 20 kahvehane, 6 debbağhane, 1 hükümet konağı, 1 eczane ve askerî depo.

1318 H./1900 M. Tarihli salnameye göre, buğday, arpa, çavdar ve darı gibi tahıl ürünleriyle, pamuk, meyan kökü, incir, ceviz, badem, nar, kavun, karpuz, elma, armut ve üzüm yetiştirilmekteydi. Ayrıca koyun ve keçi beslenmekte, kümes hayvanlarından ördek besiciliği ilk sırada gelmektedir.²⁷

Son olarak 1320 H./1902-3 M. Tarihli salnameye bakacak olursak, kasabanın 3.215'i müs-

17. B.A., **Mh.Def.**, D.N.29, Ramazan 984 H./Kasım 1576 M.

18. B.A., **Mh.Def.**, D.N. 30, 985 H./1577 M.

19. B.A., **Mh.Def.**, D.N.35, 986 H./1578 M.

20. **MAD.**, D.N.4108, 1053 H./1643 M., s.29.

21. C.Orhonlu, **a.g.e.**, s.30,67.

22. Y.Halaçoğlu, **a.g.tez.**, s.43-44.

23. İki 1284 H./1867 M. de, 35 ve sonuncusu 1326 H./1908 M. de yayımlanan Halep Vilayeti Salnameleri, bugün çeşitli müze ve kitaplıklara dağılmış bulunmaktadır. H.Duman, **Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevşaller)**, İstanbul 1982, s.58-61.

24. **Halep Vilayeti Salnamesi**, 1308 H./1890-91 M.

25. **Halep Vilayeti Salnamesi**, 1308 H./1890-91, s.150-51.

26. **Halep Vilayeti Salnamesi**, 1310 H./1892-93 M., s.216-17.

27. **Halep Vilayeti Salnamesi**, 1318 H./1900 M., s.234-35.

lim, 1.825'i gayr-i müslim olmak üzere 5.040 nüfusa sahip olduğu anlaşılmaktadır.²⁸

Hac yolu güzergâhındaki Belen, bu bağlamda hac rehberlerine de konu olmuştur.²⁹ Buna göre Belen;

Payas'a yedi saat uzaklıkta havası ve suyu güzel bir kasabadır. Sultan Süleyman tarafından yaptırılmış bir cami ve hamamı vardır. Payas yolu üzerinde Iskenderun denilen bir iskele vardır ki, daha sonra palangaya çevrilmiştir.

3. Seyahatname: Anadolu ile Suriye ve kutsal yöreleri birbirine bağlayan eski tarihi yol üzerinde, önemli bir geçit yeri olan Belen, konumundan dolayı çok sayıda seyyahın uğradığı bir belde olmuştur. Batılı seyyahların eserleri tarandığında gözlemlenen genel kanı, birbirine çok yakın iki yerleşim olan Belen ve Bakras'ın, bazı hallerde birbiriyle karıştırılmasıdır. Oysa, bilindiği kadarıyla XVI. yüzyılda geçit olmanın dışında, yerleşim yeri olarak da imâr gören Belen, kuruluşu Antik döneme kadar inen ve bir kale yerleşim olan Bağras'tan çeşitli yönleriyle ayrılmaktadır. Ayrıca gravürler de bu ayrılığa işaretir (lev.5-8).

XVI. yüzyıldan itibaren Belen'e uğrayan seyyahların eserleri incelendiğinde, Belen'in yüzyıllara göre imârî ve gelişimi net bir şekilde izlenebilmektedir. Esas ilgi alanımızı oluşturan XVI. yüzyıl seyyahlarının,³⁰ seyahatnameleri ele alındığında, Belen'in 'Suriye Kapısı' olarak tanındığı, imaret, cami ve kervansaraylardan oluşan yapılar içinde Kanunî Kervansarayının daha dikkat çekici olduğu, ilk kez Sultan I.Süleyman zamanında başlatılan imârın II.Selim zamanında devam ettirildiği, yüzyıl sonunda 600 ev ve bir kaç değirmene sahip bulunduğu ve çevresinin de bağ ve bahçelerle kaplı olduğu anlaşılmaktadır.

1041 H./1632 M.de Belen'e uğrayan A.Hibrî Efendi'nin izlenimleri şöyledir.³¹

.....*Ertesi Bakras nâm menzil-ki Iskenderun ile mâbeyni beş saattir-nuzûl olundu. Ve bu menzil Bakrasbeli demekle ma'ruf cebel-i azimin bâlâsında vâki' olmuştur. Aslında nâmi Belen köyüdür. Bakras Cebel-i mezkûrdadır. Yoldan sapa bir küçücek kal'anın nâmıdır. Kurbünde olmağla anın nâmıyla şöhret bulmuştur. Bunda Sultan Süleyman hânın bir câmi'i ve bir kârgir hanı ve hammâmı dahi vardır. Suları vefret üzeredir. Sâbika Yeniçeri kitâbetinden ma'zûl iken sene-i erba'ine ve elf-de fevt olan Malkoç Efendi kurbünde olan râh-e hatarnâki düzelidip korkuluk yapmıştır. Ve bundan ileri Haleb'le Şam yolu Bakras-beli'nin üzerinden ayrılıp.....*

1641-42'de, Antakya üzerinden Belen'e uğrayan D.Samuel Yemşel'in yerleşimle ilgili anıları şöyledir.³² Akşama kadar ve gecede üç

saat yolumuza devam ettikten sonra Beylan kasabasına geldik. Bu kasaba yüksek dağların arasındadır. Kasabanın evleri su yüzünden dağların eteğindedir. Dağların sath-ı maillerinden akan tatlı sular şehrin sokakları arasından geçer. Burada birkaç dükkân, birkaç cami, iyi bir han vardır. Bu suretle kasaba bir şehir manzarası arzeder. Gece burada kaldıktan sonra cuma günü tekrar yola düzıldük.

1058 H./1648 M. yılında Belen'i gören Evliya Çelebi, yerleşim hakkında şunları söylemektedir.³³

Türkmenler kendi dillerinde yokuş olan her yere Belen derler. Burası Halep Eyaletinde voyvodalıktır. Gündelik yüz elli akça bırakan bir kadılıktır. Kethüda yeri ve Yeniçeri Sedar vekili vardır. Bütün evleri birbiri üstüne yığılmış, banyarda kurulmuş yedi yüz kadar toprak damlı eski usulde yapılmış evlerdir. Bakımlı Türk evleridir. Ahalisi üç bin kadardır...Ama evleri gayet dardır. Bütün yollar bu durumdan rahatsızdırlar. Zira kasaba yoldan epeyce uzaktır. Ama yaylalık ve bereketli yerdir..Şehrin, öteki hanı ise yakın yıllarda haraba uğramış, bakım ve onarıma muhtaçtır. Kasabanın bir hamamı ve kırk elli kadar dükkânı vardır.Buradan kalkıp yine kible doğrultusunda yokuş, iniş aşır.. Yol bekçileri geçidini aştıktan sonra bir top atmı uzaklıkta olan Bukras Kalesi'ni gördük...

XVII. yüzyılın diğer bir seyyahı Katip Çelebi ise Bakras Beli'nden bahsederek, burada Kanunî Sultan Süleyman'ın 959 H./1551-52 M. yılında bir köy kurdurup, bir cami, bir han ile imaret inşa ettirdiğini ve halkının da tekâlif-i örfiyye'den muaf tutulduğundan sözeder. Yalnız, kaza olarak gösterilen bu mevkinin adı yazılı olmasa da, seyyahın Belen'i anlattığı açıkça anlaşılmaktadır.³⁴

Yaklaşık 1680'li yıllarda bölgeyi dolaşan C.de Bruyn, Beylan adıyla tanıttığı kasabanın bir de gravürünü yapmıştır (lev.5). Belen'e ait bilinen bu en erken tarihli gravürde, bir yamaca doğru is-

28. Halep Vilayeti Salnamesi, 1320 H./1902-3.

29. L.Armağan, **Osmanlılar Zamanında Hac Yolu ve Menziller**, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990, s.55.

30. S.Yerasimos, a.g.e., s.65, 459.

31. Abdurrahman Hibrî Efendi, "Menâsik-i Mesâlik" (Çev.Sevim İlgürel), **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, 6 (1975), s.120.

32. D.Samuel Yemşel, "1641-42 de Bir Karayığıt'in Türkiye Seyahatnamesi", **Vakıflar Dergisi**, 3(1956), s.97-106, bil. s.101.

33. Evliya Çelebi, **Seyahatnâme, I (Hatay-Suriye-Lübnan-Filistin)**, (Çev.İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1982, s.15-16.

34. Katip Çelebi, **Cihannüma (Çev.İbrahim Müteferrika)**, İstanbul 1145/1732, s.797.

tiflenmiş konutlar ile, sağda akan bir akarsuyun dışında Belen'e ait belirleyici unsura rastlanmaz³⁵.

1785 yılında Belen'e uğrayan J.F.Cassas, yerleşimin oldukça gerçekçi gravürünü çizmiştir. Seyyah, Beylan adıyla tanıttığı kasabanın Antakya tarafındaki girişinden İskenderun (Issos) Körfezi'ne doğru görünümünü yansıttığı gravürde Belen, topografya ve yapılarıyla bir bütün halinde betimlenmiştir (lev.6). İki yanda yamaçlar üzerine inşa edilen konutlar, eksende akan vadi ve su kemeri ile külliye yapıları genel hatlarıyla belirtilmiştir. Çizimde ayrıca tarihi yol üzerinde seyahat eden kafilelerde dikkat çekmektedir.³⁶

1836'da basılan eserinde J.Carne, Belen'in Kilikya Bölgesi'ne doğru uzanan üç geçitten biri olduğunu ve Antik adıyla Suriye Kapısı olarak tanıdığından söz eder. Kervanların İskenderun-Halep arasında sık sık gidip döndüğünü, dolayısıyla Belen'den geçmek zorunda olduklarını kaydeden seyyah, deve veya at kervanlarıyla çeşitli malların taşındığını, bazen Beilan adıyla bahsettiği Belen kasabasının hanında da konaklandığını kaydeder.

Carne, kervan yolunu takip ederek Antakya üzerinden altı saatlik bir yolculukla önce Halep-İskenderun yol ayrımına geldiğini, buradan Belen'e gitmek için Karamurt adıyla tanınan ve dar bir geçit olan mevkiden geçilmesi gerektiğini yazar. Seyyah, Karamurt'u takiben üst tarafta yer alan bir kale (Bakras)'dan sonra, ancak bir buçuk saatlik yol takip edildiğinde Belen'e ulaşacağını belirtir. Yazara göre, yolun aşılması kışın yol şartlarından dolayı imkânsız gibi gözükmektedir.

Carne, Belen hakkında şunları ifade etmektedir.

Belen derin, dar ve yüksek bir vadinin her iki tarafına kurulan bir yerdir. Dağlardan gelen suyun aktığı vadi kasabayı ikiye bölmekte üç, dört su kemeri ise vadiyi aşmaktadır. Antik dönem özellikleri taşıyan bu su kemerleri günümüzde de hâlâ kullanılır. Evler vadiye yaslanmış biçimdedir. Sol tarafta şehrin küçük bir mezarlığı göze çarpar. Sağda minaresiyle birlikte kubbeli bir cami, üst tarafında büyük bir han bulunur. Bağlarla kaplı Belen'in hoş şarapları vardır. Dağlar denize doğru ormanlarla kaplıdır.

Carne'nin seyahatnamesinin önemi, Belen'in ayrıntılı tasviri kadar, W.H.Barlett tarafından çizilen iki gravürü (lev. 7-8) de yayınlamış olmasıdır.³⁷ Gravürlerden biri Antakya girişinden diğeri ise deniz tarafından Belen'i betimlemektedir. İlkinde, konutlarla istiflenmiş iki yamaç ile ortasında yer alan vadi, su kemerleri ve bir cami (külliyeyle ait) dikkat çekmektedir (Lev.8). İkincisinde ise bir yamaca doğru yaslanmış evler, açık bir türbe, çeşme ve çeşme başındaki küçük kafele ön plana çıkmaktadır (lev.7). Barlett'in bu iki çizimi daha sonra yayımlanacak diğer seyahatnamelerde de karşımıza çıkacaktır.

1839 yılında bölgeyi gezen W.Ainsworth, Beilan adıyla tanınan yerin, Amanos Dağları üzerinde yer alan bir geçit üzerinde kurulmuş kalabalık fakat küçük bir kasaba olduğunu, Sultan Süleyman'ın inşa ettirdiği han ile Sultan Selim'in yaptırdığı caminin göze çarptığını belirtmektedir.³⁸

Antakya üzerinden Belen'e uğrayan T.Allom ve W.H.Barlett, şehrin tasviri yerine, 1832 yılında Osmanlı ordusuna komuta eden Hüseyin Paşa ile Mısır Valisi Kavala'lı İbrahim Paşa arasında meydana gelen savaşı konu almaktadır. Dolayısıyla şehir, ya da yapı tasviriyile karşılaşılmaz.³⁹

1860'lı yıllarda Adana Valiliği yapan Ahmed Cevdet Paşa, Nefs-i Belen diye adlandırdığı yerleşimin 1864-65'deki hane sayısını da vermektedir. Paşa'nın belirttiğine göre bu sırada Belen, İskenderun ile birlikte 1.729 hanesi müslüman, 312 hanesi gayr-ı müslim olmak üzere, 2.041 hanelik nüfusa sahiptir. Bölgeyi tehdit eden Gavur Dağı (Amonos) eşkiyası Küçük Ali'ye karşı Osmanlı ordusunun müdahalesini de anlatan Ahmed Cevdet Paşa, ordunun İskenderun-Belen arasında çadır kurduğunu, hem İskenderun-Belen, hem de Belen-Halep yolunun emniyetsiz olup 10-15 asker olmaksızın seyahatin mümkün olmadığını kaydeder. Paşa, aynı zamanda İskenderun-Belen yolunun düzeltilmekle birlikte yarım kaldığını, demiryolu hattından ise zorluklar nedeniyle vazgeçildiğini belirtir.⁴⁰

XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinde bölgeyi gezen E.J. David'in izlenimleri ise şöyledir.⁴¹

İskenderun yakınında yer alan Beylan, Halep ve Kuzey Suriye'ye gitmek için dağ yönünde yer alan bir geçittir. Bu nedenle İskenderun Belen arasında yol inşaatına başlanmıştır. İskenderun ile Halep arasındaki ticaret çok önemlidir. Kervanlar iki merkez arasında değişen cinsten ve ağırlıkta mal taşırlar. Belen geçidine demiryolu ile Halep'e bağlama projesi ise bazı nedenlerle gerçekleştirilememiştir.

1891 yılında yayımlanan eserinde V.Cuinet, bölge ve Belen ile ilgili daha çok istatistikî ra-

35. Cornelius de Bruyn, **Voyage au Levant**, trad Française, Delft 1700, s.190.
36. L.F.Cassas, **Voyage pittoresque de la Syrie, de la Phénicie, de la Palestine et de la Basse-Egypte**, Paris 1799, s.94.
37. J.Carne, **La Syrie, La Terre-Sainte, L'Asie Mineure I-II**, Paris 1836, C.I, s.8-40, 55-56.
38. W.Ainsworth, **Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamie, Chaldaea and Armenia, I-II**, London 1839-42, C.I, s.92-93.
39. T.Allom-V.H.Barlett, **Voyage en Syrie et dans Asie Mineure, I-II**, Paris 1843, C.I, s.15.
40. Ahmed Cevdet Paşa, **Tezahir 21-39 (Çev.Cavid Baysun)**, Ankara 1963, s.136, 141,150, 221,223, 228, 231,240.
41. E.J.Davis, **Life in Asiatic Turkey. A journal of Travel**, London 1879, s.8-9.

kamlar içeren bilgiler vermektedir. Seyyaha göre, Halep'e bağlı bir kaza olan Belen'in 10.765 olan nüfusundan 8.200'i Suriye'li Arap, 53'ü Osmanlı Türkü olmak üzere 8.253'ü Müslüman, 2.410'u Katolik, 102'si Yahudidir. Katolikler de kendi arasında 500'ü Ermeni, 900'ü Gregoryan, 1.010'u diğer gruplar olmak üzere çeşitli milletlere ayrılmaktadır. Cuinet, şehrin nüfusunu ise 4.000 müslüman, 200 hıristiyan olarak vermektedir.

Kasabanın eğitim düzeyi üzerine de bilgi veren araştırmacı, 5 müslüman okulunda 260 öğrencinin okuduğunu, okulların kendi içindeki dağılımında ise ilk sırayı üç okuldaki 175 öğrenci ile ilkokulun aldığını, ortaokula 53, medreseye ise 32 öğrencinin kayıtlı olduğunu belirtir. Ayrıca hıristiyanlara ait iki okulda da 105 öğrencinin ders gördüğünü ifade eder.

Seyyah, Belen'deki yapı dağılımını ise şöyle vermektedir: 700 ev, 110 dükkân, 17 çeşme, 5 mescit, 5 fırın, 3 toptancı mağazası, 4 su değirmeni, 2 han, 1 hükümet konağı, 1 cami, 1 kilise ve 1 medrese.⁴² Seyahatnamede oldukça ayrıntılı bir yapı listesi verilmekle birlikte, bilindiği kadarıyla en azından günümüze ulaşan iki hamamdan bahsedilmemesi listenin eksik olduğunu göstermektedir.

Cuinet'e göre, Beylan Kazası'nın merkezi olan Beylan, İskenderun-Halep karayolu üzerinde olmakla ticarî öneme sahipti. Sulak topraklar ortasında kurulan yerleşim de köy evlerini çevreleyen geniş dutluklarıyla XIX. yüzyılın sonunda bir dinlenme yeri durumundaydı. Ayrıca verimli toprakları, yumuşak iklimi ve özellikle yaz aylarında çevre köylerden ve İskenderun'dan gelen tüccarlarla dolup taşan bir beldeydi.

XIX. yüzyılda bölgeye uğrayan bir başka seyyah A.Sissouan'a göre, Beylan veya Bilan adlarıyla tanınan yer, İskenderun ile Bakras arasında 600 m. yükseklikte kurulan küçük bir yerleşmedir. Vadi içinde küçük bir suyun aktığı yerleşimde, evler yamaçta teraslar halinde yer almakta olup nüfusunu Ermeni, Rum, Türkmen ve yabancılar oluşturmaktadır. Camisi Sultan Selim, hanı ise Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır.⁴³

Bölgeyi, dolayısıyla Belen'e uğrayan çok sayıda seyyah içinde sözünü edeceğimiz son seyyah W.M. Leake olacaktır. Seyyah, Strabon'dan itibaren bölgede sözü edilen kapılardan birinin de, Belen'deki Suriye (Amanos) Kapısı olduğundan bahseder. Bir yandan Kilikya'yı, öte yandan Suriye'yi birbirine bağlayan kapının, Büyük İskender'den itibaren her zaman önem taşıdığını yazan seyyah, bu bağlamda Bakras'a da yer verir. Yazara göre Bakras, Belen'den 8-9 mil alt kotta Antakya yolu üzerindedir.⁴⁴

Sonuçta, seyahatnamelere göre XIX. yüzyılda 2.000-4.000 arasında değişen kasaba nüfusu, Şemseddin Sami'nin **Kâmusü'l Alâm**'ında

8.622 olarak verilir ki bu rakam mübalağalı olsa gerektir.⁴⁵

4. Günümüz Yayınları: Belen ve menzil külliyesi, seyahatnameler dışında, bir kısmı tarih içerikli bazı yayınlara da konu olmuştur.⁴⁶ Bu yayınlar şunlardır: Sauvaget (1937), Darkot (1949), Erdmann (1958), Parry (1960), Goowin (1971), Orhonlu (1990), Halaçoğlu (1992).

J.Sauvaget'in "*İstanbul-Hac Yolu Arasındaki Suriye Kervansarayları*" adıyla Türkçeye çevirebileceğimiz makalesi, Belen'in önemine işaret eden günümüz yayınları içinde belki en dikkati çekendir. Külliye ana yapı konumundaki hanın ilk kez restitüsyon planını ve kitabesini yayımlayan araştırmacı, Belen'i orijin seçerek Şam'a kadar uzanan tarihli yol güzergâhı üzerindeki kervansarayları inceler.

B.Darkot'un Belen'i konu alan ansiklopedi maddesi ise yerleşimin coğrafi konumu ve tarihî gelişimine ışık tutan önemli bir çalışmadır.

Caminin planıyla birlikte, külliye yapıları oluşturulan yapıların kısa bir tanıtımını yapan K.Erdmann'ın makalesi de kayda değer bir çalışma olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda, Payas ve Suriye kervansarayları arasında bağ kurarak Belen külliyesine de yer veren G.Goodwin'in yayınından da söz etmek gerekir.

KÜLLİYE İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER:

Kitabeler ve arşiv malzemesinden de anlaşılacağı üzere külliyenin banisi Kanunî İakabiyla tanınan Sultan I.Süleyman (d.1492-ö.1566)'dır. Sultan, 1520-66 tarihleri arasında hükümdarlık süresinde yöneticiliği ve kişiliğiyle XVI. yüzyıla ve Osmanlı İmparatorluğu'na damgasını vurmuştur. Belen'deki külliye dışında, başta başkent İstanbul olmak üzere, imparatorluğun çeşitli yerlerindeki çok sayıda yapının ve güzel sanatlar ürününün banisidir. Başlıca eserleri arasında kendi adına inşa ettirdiği İstanbul ve Şam Süleymaniye külliyelerini, İstanbul'un su yolları projelerini, Büyükçekmece,

42. V.Cuinet, *La Turquie d'Asie, Geographie, Administrative, Statistique, Descriptive et Raisons de Chaque province L'Asie Mineure I-IV*, Paris 1891-94, C.II, s.112, 114, 132, 152,167, 169, 221-22.

43. M.P.Leonce Alishan, *Sissouan ou L'Armeno-Cilicie, Description Geographique et Historique*, Venise 1899. s.502-7.

44. W.M.Leake, *Journal of a tour in Asia*, London 1824, Hildesheim 1976, s.209-10.

45. Ş.Sami, *Kamüsü'l Alâm I-IV*, İstanbul 1306-10/1889-99.C.II, s.1443.

46. J.Sauvaget, a.g.m.s. 101-4; B.Darkot, a.g.mad., s.473-75; K.Erdmann, "Zur türkischen Baukunst Seldschukischer und osmanischer Zeit", *İstanbul Mitteilungen*, 8(1958), s.1-39, bil.31-32; V.J.Parry, a.g.mad., s.1134; G.Goodwin, a.g.e., s.300; C.Orhonlu, a.g.e.; Y.Halaçoğlu, "Belen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5(1992), s.403-4.

Çorlu, Rodos, Çeşme vb. yerlerdeki küçük programlı, ya da tek yapı boyutundaki eserleri ve çok sayıdaki köprüyü sayabiliriz. Sultan, ayrıca babası I. Selim adına Yavuz Selim; kızı Mihrimah Sultan için Mihrimah; oğlu Şehzade Mehmed adına ise Şehzade Külliyyelerini inşa ettirmiştir.⁴⁷

Tuhfet-ül Mi'marin'e göre külliyenin mimarı Sinan'dır. Ancak, İstanbul'a uzak diğer taşra külliyyelerinde olduğu gibi, Hassa Mimarlar Teşkilatınca, külliye yapılarına ait planların tasarlanarak teşkilata bağlı bir mimar eşliğinde gönderildiğini ve yerel ustalar tarafından da inşa edildiğini düşünmek daha sağlıklıdır. Yalnız, külliye tasarım ve uygulamasında, Sultan'ın gücünü simgeleyecek anıtsallık ve ayrıntılardan çok, işlevsellik ve yerel özelliklerin ağır bastığını kabul etmek gerekecektir.

Han, cami ve hamamdan oluşan küçük programlı külliye, bugün yerleşimin merkezinde, tarihi yolun her iki yanında inşa edilmiştir. Deniz tarafından gelişte, hamam ve cami yolun güney tarafına, han ise caminin karşısına yolun kuzey yönüne yerleştirilmiştir. Böylece külliye doğu-batı doğrultusunda uzanan eski yola göre biçimlenmiştir (lev.12).

Payas-İskenderun üzerinden gelen tarihi yol, içinde bir akarsuyun aktığı derin bir vadinin hemen iki yanında, birdenbire yükselen tepelerden oluşan Belen mevkiinde, vadinin kuzey kıyısını izleyerek, bugün üzerinde modern karayolunun bulunduğu vadi tabanında ortalama 8-10 m. yüksek kottan geçmektedir. Dolayısıyla geçide yani doğuya doğru gittikçe yükselen arazinin seviyesi yüzünden batıdaki hamam en alt kot seviyesinde, cami biraz daha yüksek kotta, han ise tepeye doğru yaslanmakla en üst kotta karşımıza çıkmaktadır (lev.13-15).

Külliyyede hamam ve cami, aralarından çok dar bir yol geçecek şekilde, neredeyse birbirine bitişik inşa edilmiştir (lev.16). Her iki yapının kuzeyinde tarihi yol, güneyinde aşağı kotta modern yol, doğu ve batı yanlarda ise dükkân dizileri yer alır (lev.14-15). Çapraz karşıdaki han, güneyden tarihi yol, kuzey ve doğudan sokak, batıdan modern bir yurt binası, dükkân ve basit bir çeşme ile çevrelenmiştir (lev. 20,31).

Yapı topluluğunun konumu ve çevreyle olan ilişkisinden sonra, şehir ile bağlantısına gelince; günümüze ulaşan eski yapılardan, XVII-XIX. yüzyıla ait gravürlerden ve şehrin eski mezarlığı ile kalıntılardan hareketle, külliyenin dün olduğu gibi, bugün de yerleşimin merkezini oluşturduğu gözlemlenmektedir.⁴⁸ Yalnız, vadinin tabanında akan suyun bir kanal içine alınarak üzerine geniş ve modern bir yol inşa edilmesi ve bu sırada vadiyi aşarak tepeler arasında su akışını sağlayan su kemerlerinin yıkılması; şehrin gravürlerdeki eski silüetinin değişmesine sebep olmuş ve yeni açılan yol da ana cadde olarak kullanılmaya başlanmıştır (lev. 5-8, 13-15).

Belen'de külliye dışında tarihi değere sahip diğer yapıların dağılımına ve konumlarına baktığımızda, dikkat çekici bazı özellikler karşımıza çıkar. Yerleşimin dağlara doğru olan ucunu bir azınlık kilisesi, batı ucunu ise vadi tabanındaki değirmen, Türk mezarlığı ile biraz daha batıdaki Şehitlik ve okullar belirlemektedir (lev. 12-13). Külliyenin bulunduğu alanla XVIII. ve XIX. yüzyıl özellikleri gösteren bu uçlar arasında, batıda dükkân ve konutlar, doğuda XVIII. yüzyıl sonuna ait bir

47. Türklerin "Kanunî", Batılıların "Soliman The Magnificent (Muhteşem Süleyman)" ünvanlarıyla tanıdıkları Sultan I. Süleyman (d.1494-ö.1566), 1520-66 yılları arasında hüküm sürmüş, yaygın ifadeye göre imparatorluğa "Altın Çağı" yaşatmış onuncu Osmanlı sultanıdır. Tahtta bulunduğu süre zarfında, Osmanlı İmparatorluğu her açıdan ön plana çıkmış, tarihçilerin ısrarla vurguladıkları gibi bir cihan imparatorluğu düzeyine ulaşmıştır. Bir kısım Osmanlı ve Batılı araştırmacının en büyük Osmanlı sultanı olarak kabul ettikleri I. Süleyman'ın kısaca yaşam hikayesi, seferleri, kişiliği ve banilik yönü şöyledir:

1520'de, babasının ölümü üzerine tahta çıkan I. Süleyman 46 yıl süren sultanlığı zarfında, onu Batıya, üçü Doğuya olmak üzere onüç sefere katılmıştır. Sultan, bu seferlerle hem kendi kişiliğini, hem de Osmanlı'nın gücünü kanıtlamaya çalışmıştır.

Kişiliğine gelince; Türk ve Dünya tarihinde önemli bir şahsiyet olarak dikkati çeken sultan, özellikle adalet alanındaki çalışmalarıyla "Kanunî" lakabına uygun görülmüştür. Kanunî'nin başlıca tutkusu, daha saltanatının ilk yıllarından başlayarak, kendini, ailesini, dönemi ve imparatorluğu simgeleyecek eserlere banilik etmesidir. Padişahlar içinde en çok vakıf eseri tesis eden ve imar faaliyetinde bulunan kişidir. Daha çok su yolları, su kemerleri gibi şehirciliğe yönelik çalışmalara banilik etmiştir. Ayrıca mimarının yanı sıra, çini, minyatür, hat, dokuma vb. el sanatlarının ve ustalarının koruyucusu olmuştur.

Döneminden itibaren hem Osmanlı, hem Batılı kaynaklara sürekli konu olan ve Mimar Sinan'ın 400. ölüm yıldönümü etkinlikleri çerçevesinde, yeniden irdelenen Sultan I. Süleyman hakkında geniş bir kaynakça vermek yerine orijinal ve günümüzün birkaç önemli yayınının yazar ismini vermekle yetineceğiz. Bunlar şunlardır: Feridun Bey (1857), Hoca Sadeddin Efendi (1863), Peçevi (1864), Mehmet Süreyya (1895), Lutfi Paşa (1925), J.H.Kramers (1934), I.H.Danişmend (1971), C. Baltacı (1976), M.T.Gökbilgin (1979), A.Özcan (1988), I.H.Uzunçarşılı (1988), G.Necipoglu-Kafadar (1989). Ayrıca bu konuda Amerika'da düzenlenen Muhteşem Süleyman konulu Amerginin katalogu ile 7-10 Mart 1990'da Paris'te yapılan "Süleyman The Magnificent and His Time" konulu sempozyuma sunulan bildiriler söz konusudur. Bu bildirilerde, başta Kanunî ve çevresindekilerin kişilikleri başta olmak üzere, dönem özellikleri, sanat ürünleri çeşitli açılardan ele alınarak incelenmiştir.

48. Belen'de yaptığımız incelemeler sırasında görüşme olduğumuz yerli halk, 1950-60 yılları arasında açılan modern yol sırasında, hâlâ kısmen varlığını koruyan su kemerlerinin tahrip edilerek ortadan kaldırıldığını, ayrıca yeni yol açılana kadar yerleşimdeki tüm ticari ve sosyal yaşamın bütün canlılığı ile tarihi yol üzerinde yoğunlaştığını ifade etmişlerdir. XIX. yüzyıl sonuna ait Yıldız Fotoğraf Arşivindeki bir fotoğraftaki görünümün uzun süre konularak devam ettirilmesi, menzil külliyyelerinin çok önemli olaylar dışında, aradan geçen onca zamandan sonra bile, yerleşim merkezlerine ne derece katkı sağladıkları ortaya çıkmaktadır.

hamamla, dükkân dizileri göze çarpar. Günümüze ancak birkaçı ulaşan dükkânlar, mimari özellikleriyle XVIII. yüzyıl sonu ile XX.yüzyıl başlarına ait olmalıdır (lev.32). Hatta dükkânların karşılıklı yerleştirilmesiyle arasta biçimi aldığı düşünülebilir. Nitekim, XIX. yüzyıl sonuna ait eski bir fotoğrafta (lev.10), tarihi yolun iki yanına karşılıklı inşa edilen dükkânlar görülmekte ve açıklama olarak da "Belen Çarşısı" ifadesi kullanılmaktadır. Yerleşimin güney ve kuzey yönlerini oluşturan dağ yamaçları ise dar sokakları, birbiri üstüne istiflenen ev ve konaklarıyla yoğun yerleşim alanı olarak değerlendirilmiştir (lev. 13, 20, 31, 33).

Külliyenin geçirdiği değişiklikler ve bugünkü durumuna gelince; inşa tarihinden günümüze kadar Belen Külliyesi'nin kaç kez ve ne derece onarım gördüğüne dair herhangi bir kayda rastlanmaz.

Ancak, günümüze ulaşan mimari izlerden ve gravür, eski fotoğraf türü görsel malzemedendir yola çıkarak külliyyede, özellikle han ve camide değişiklikler yapıldığı anlaşılmaktadır. Yapılardaki değişiklikler gözlemlenebildiği kadarıyla şöyledir:

Restitüsyon planına (lev.17) göre, batıda devam ettiği tahmin edilen hanın, bugün ayakta kalan iki kubbeli odasının simetrisinde, girişin batısında da iki birime sahip olup olmadığı yani ne gibi değişiklikler geçirdiği kesin belli değildir. Yalnız, yerleşimin XVIII.yüzyıl sonuna ait bir gravürünü (lev.6) çizen L.F.Cassas'a güvenirse, yapı J.Sauvaget'in restitüsyon planına uymaktadır. Ayrıca han içinde bazı açıklıkların kapatılması veya açılması, cepheler ve payelerle oynanması ve yoğun yeni malzeme kullanılması, yakın tarihte yapılan hatalı restorasyonlar olarak kabul edilebilir (lev.20-21).

Camide üç farklı dönem gözlemlenmektedir. Çok yakın tarihte yapılan muhdes doğu bölümü (lev. 14,22) dışında, gerek kuzey cephede, gerekse çatı ve minarede yapılan değişiklikler rahatlıkla algılanabilmektedir (lev. 15, 24). Harim kısmındaki XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait minber ve mahfel düzenlemesi, en azından caminin bu tarihlerde elden geçtiğini kanıtlamaktadır (lev. 25). Bunun yanı sıra, XIX. yüzyıl sonuna ait bir fotoğrafta (lev. 11) görülen kuzey cephedeki sundurma ile galerili şerefe düzenlemesinin bugün mevcut olmaması, caminin XX. yüzyılda yeniden değişiklikler geçirdiğini vurgulamaktadır. Belki Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1950-60 yılları arasında gerçekleştirilen onarım sırasında sundurma kaldırılmış, minarede bugünkü basit şerefe biçimine ve sivri külahlı hale sokulmuş olmalıdır (lev. 15, 24).

Hamamda ise kuzeyden girişi sağlayan dükkânlarla çevrili giriş bölümü, soyunmalığa açılan yan giriş ve sıcaklıktaki yan eyvanlar günümüz malzemesiyle kendi içlerinde ikiye ayrılarak değişikliğe uğramıştır.

Yapılar günümüzde şu işlevlere hizmet etmektedir. Han, yarı harabe halinde boş durmakta,

camii ve hamam ise iyi durumda olup aynı işlevlerine devam etmektedir.

Külliyede ağırlıklı olarak taş çeşitleri, daha geri planda ise tuğla, ahşap, demir ve kurşun kullanılmıştır. Kaba yonu ve kesme taş, üst seviyeye kadar han cephelerinde, her üç yapının da giriş kapısında ve kitabelerinde, han ve cami payelerinde, hamamın havuz ve kurnalarında karşımıza çıkmaktadır. Mermere sadece minberde rastlanılır. Moloz taş, özellikle han cephelerinin üst seviyesinde ve tonozlarda, cami ve hamamın sıvanmayan yani farkedilebilen duvar örgülerinde kaba yonu taşla birlikte kullanılmıştır. Tuğla, han ve hamam kubbelerinde görülür. Ahşap, hatil olarak han cephelerinde, ayrıca camide mahfelde değerlendirilmiştir. Demire cami pencere şebekelerinde, kurşuna ise minare külahında rastlanılır.

Derbentte inşa edilen bir menzil külliyesi olması açısından yapı topluluğunda kayda değer bir süslemeyle karşılaşılmaz. Ayrıca oldukça kötü bir şekilde onarılan ve sıvanan yapılarda, bezeme olduğunu varsaysak bile yok edilmiş olmalıdır. Külliyyede süsleme açısından sözedilebilecek tek özellik, cami içinde XIX. yüzyıla ait minber üzerindeki yağlı boya süsleme ile güney ve batı duvarlardaki pencerelerin içe bakan yüzlerinin üzerindeki basit tip kalemşi bezemedir. Ayrıca mihrapta da yer yer süsleme izlerine rastlanır.

KÜLLİYEYİ OLUŞTURAN YAPILAR:

Han, cami ve hamamdan oluşan küçük programlı Belen Külliyesi, doğu-batı ekseninde uzanan tarihi yola göre, onun iki tarafında, değişik tarihlerde inşa edilen yapılardan oluştuğu için, tasarımdan açısından külliyyede odak olabilecek bir yapı sözkonusu değildir. Dolayısıyla odaksız külliye tasarımı içinde incelenebilir.

HAN (KERVANSARAY):

Külliyeyi oluşturan en büyük yapı olan han, yerleşimin içinde, Kurtuluş Mahallesi'nde yer alır ve inşa tarihi bir kitabeye belirlenir. Yapı, eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiş olup, güneyden eski yol, kuzey ve doğudan sokak, batıdan ise modern bir yapıyla çevrelenmiştir (lev. 12, 14, 16-21).

Han, doğa koşulları nedeniyle günümüze harap ulaşmış, ayrıca yapılan onarımlarla da değişikliğe uğratılmıştır. XVII. yüzyılın ortasında hanı gören Evliya Çelebi yapı için şunları yazmaktadır.⁴⁹

.....kubbesi kurşunla örtülmüş zarif bir cami ve onun kapısı önünde yine kurşunla örtülü bir hanı vardır.....

1930'lu yıllarda bölgeyi gezen J.Sauvaget, Belen'e uğrayarak hanın tasvirleriyle birlikte planını

49. Evliya Çelebi, a.g.e., s.15.

da yayımlamıştır.⁵⁰ Araştırmacının restitüsyon planı, yapının yayınlanmış ilk planı olması açısından büyük önem taşımaktadır. Plana göre yapı, günümüzde Vakıflar Yurdu'nun bulunduğu batı yönde devam ederek daha geniş bir alanı kaplamakta ve güney cephe eksenindeki girişin her iki yanında da simetrik olarak planlanmış ikişer mekân daha yer almaktadır. Buna ilaveten bugün örtüsü yıkılmış mekânların da plana işlendiği dikkat çekmektedir.

Batıda, yeni inşaat ve onarımlarla yapılan bazı değişiklikler, J.Sauvaget'in planının doğruluğu hakkında kesin veri vermez. Ancak mimarideki simetri kuralları, Belen'e öneminden dolayı daha büyük bir han yapılabileceği varsayımı ve XIX. yüzyıla ait bir gravürdeki han görünümü (lev. 6) araştırmacının görüşünü destekler niteliktedir.

Restitüsyon planına gerekli bazı yerlerde tekrar dönmek üzere, yeniden çizilen rölövesine (lev. 18) göre, yapının mimari tanıtımı ana hatlarıyla şöyledir:⁵¹

Restitüsyon planında (lev. 17) 70x32 m. (2240 m²), bugün ise 35.40x30 m. (1062 m²) boyutlarında avluzuz kapalı tipteki hana, güney cephe de eksenden batıya kayık yönde açılan taçkapı ve onun gerisindeki giriş mekânıyla ulaşılır. Kapalı bölümde boyuna dört, enine üç sahnalı denilebilecek paye atılımı ve kemer bağlantısı göze çarpar.⁵²

Sivri kemerle caddeye açılan ve üzeri tonoz örtülü taçkapıyla 4.20 x 3.70 m. boyutlarında, köşe üçgenleriyle geçilen kubbeli bir mekâna girilir. Bu kubbeli mekânın batı duvarında bir kısma ayakta kalan 1.40 m. derinliğinde bir niş karşımıza çıkar. Doğu tarafta ise kemerli bir kapıyla pandantif geçişi kubbeye örtülü bir mekâna geçilir. 25 m² boyutundaki bu mekân, güney duvarının üst seviyesinde yer alan mazgal tipinde iki pencereyle dışa açılmakta, kuzey duvarında ise bir niş (ocak nişi ?) bulunmaktadır. Eski yol ve giriş bölümüyle yakın bağlantılı odanın, han personeline ait olabileceği kuvvetle muhtemeldir.

Özgününde hanın içine bir kapı ile açıldığı anlaşılan bitişikteki ikinci kubbeli oda, yakın bir tarihte değişiklik geçirerek farklı bir işlev için kullanılmıştır. Yapılan değişiklikle odanın kuzeyinde bulunan kapı örülmüş, onun yerine güney duvarda sağır kemer içine oldukça büyük bir pencere ve kapı açılmıştır. Tahminen bu mekân, hanın kapalı bölümüyle olan bağlantısından dolayı seçkin konukların kaldığı oda olarak düzenlendiği varsayılabilir.

Handa esas hacmi oluşturan ana bölüme gelince; kubbeli giriş mekânındaki sivri bir kemerle dikdörtgen biçimindeki salona ulaşılır. Günümüzde yer yer taşıyıcı, bağlayıcı ve örtü sistemi çöken, ya da yok olan kapalı bölüm, duvar ve payelerdeki kemer başlangıcı ve konsol izlerinden, yıkılan birimlerinde, diğer birimler gibi çeşitlilik gösteren payelerin taşıdığı kemerlerle birbirine bağlanıp

üzerinin çapraz tonozlarla örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca J.Sauvaget'in planı da bunu doğrulamaktadır (lev. 17). Özellikle kuzeydoğu köşedeki yıkık bölümde yer alan "T" ve "haçvari" payelerin sonradan yapılan bazı değişikliklere veya restorasyon hatalarına işaret edeceği düşünülmelidir (lev. 21). Girişin hemen sonrasındaki dört birimin ise geriye kalan izlerden ayakta duran diğer birimlerle aynı özellikleri gösterdiği anlaşılmaktadır (lev. 20).

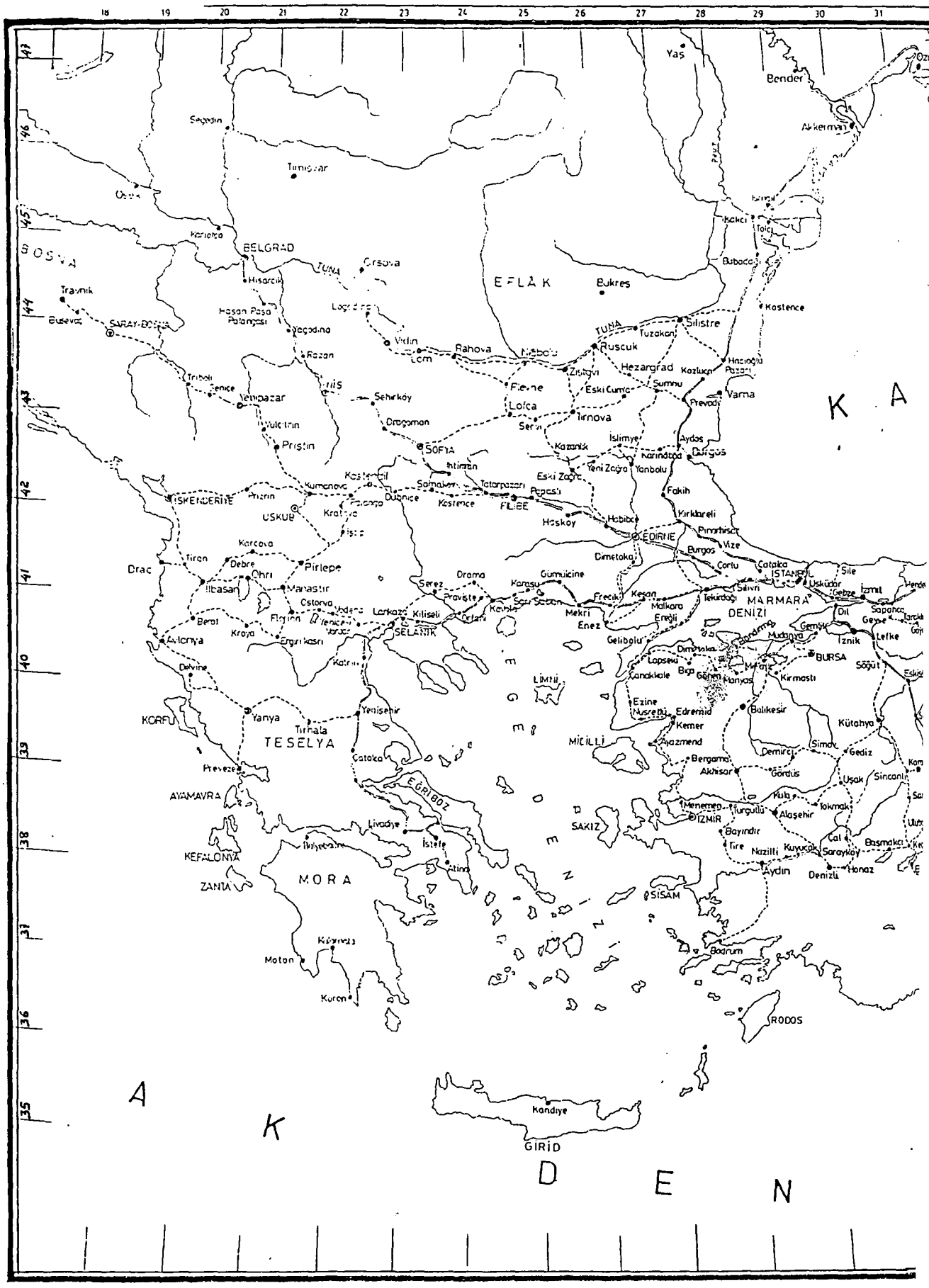
Yapıda taşıyıcı sistem olarak beden duvarları ve payelerin dışında, duvar payeleri de karşımıza çıkar. Yalnız, kuzeybatı köşede, statiklikten dolayı tonozu desteklemek için zeminden örtü sistemine kadar 1 m. genişliğinde perde duvarı örülmüştür. Taşıyıcı ve bağlayıcı özelliği olan kemerler, geniş tipte düzenlenmiş olup üzerlerindeki çapraz tonozları taşımaktadır. Kemerlerin yüksekliği zeminden anahtar taşına kadar 5.50 m.dir. Tonoz sistemi içinde, tek örnek olarak kalmış bir tepe açıklığı göze çarpar. Aydınlatma düzeni ise cephelerle çok oynandığı için anlaşılacak duruma dönüşmüştür. Sadece kuzeybatı köşedeki birimin bugün doldurulan bir penceresinin olması, aydınlatma ve havalandırmanın daha çok örtü sistemi içinde gerçekleştirilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Ayrıca hanın kuzey duvarı önünde, zeminden 1 m. yükseklikte ve 1.5 m. genişlikte bir sekinin yer alması, özgününde sekinin diğer duvar önlerinde de bulunabileceğine işaret eder.

Cephelere gelince; tarihi yola bakan güney cephe ana cephe özelliği taşır. Bütünü düşündüğümüzde çok yalın biçimde tasarlanan yapı, giriş ve yanında inşa edilen kubbeli odalarıyla cephe mimarisinde yükseklik boyutunda vurgulanmıştır. Daireden çok ovale yaklaşan biçimleriyle kubbeler, kasnaksız olarak inşa edilmiştir (lev.20). Handaki tek girişi sağlayan 'a'çkapı, sade düzenlemesinin yanı sıra, yük hayvanlarının da girişini kolaylaştırma düşüncesiyle yüksek ve geniş tutulmuştur. Kapının üzerinde yapım rihini veren bir kitabeyle karşılaşılır (lev.19). Cephenin batıdan doğuya doğru ilerlediğimizde, girişe bitişik odanın iki küçük penceresi, ikinci odanın sonradan açılan kapı ve

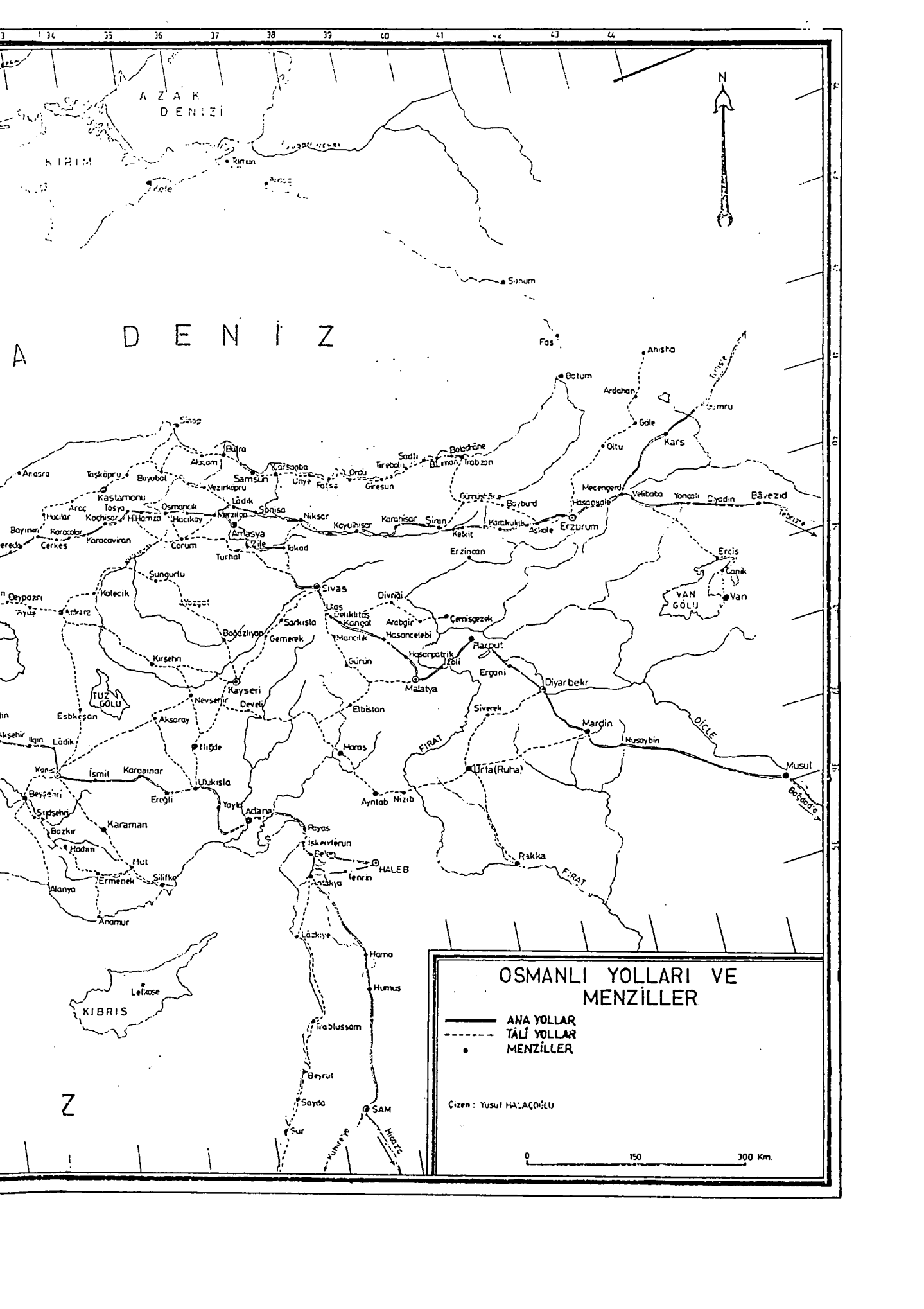
50. J.Sauvaget, a.g.m., s.101-4, lev.17.

51. Yapının rölövesi Eylül 1989 ile Nisan 1990 tarihlerinde, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü öğrencilerinden Oğuz ALP, Ali ÇETİN, Okan DOĞAN, Muzaffer ERCİYES ve Muhammed GÖRÜR'den oluşan bir ekip çalışmasıyla gerçekleştirilmiştir. Eski ölçüler kontrol edilmiş, yeni ölçüler alınarak yapının rölövesi çıkarılmıştır. Çizim ise Y.Mimar Fulya ERTUĞ-İBİŞ tarafından yapılmıştır. Benzer şekilde külliye'nin konum planı, cami ve hamam rölövesi için de aynı ekiple çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmamıza katkılarından dolayı adı geçen ekibe teşekkür ederim.

52. G.Cantay (Güreşsever), kervansaraylar üzerine yaptığı tipolojide Belen Hanını, "menzillerde inşa edilmiş münferid kervansarayların nefli grubuna giren tipin üç nefli salona açılan mekânları bulunan gruba sokmaktadır". Bkz.a.g.tez, s.70.

Lev. 2: Osmanlı yollarını ve menzillerini gösteren harita (1982, Y. Halaçoğlu).

A Z A K
D E N İ Z İ

A
D E N İ Z

OSMANLI YOLLARI VE MENZİLLER

- ANA YOLLAR
- - - TALİ YOLLAR
- MENZİLLER

Çizen : Yusuf HALAÇOĞLU

0 150 300 Km.

penceresi ile yıkılan bir bölüm dikkat çeker. Cephe günümüze yakın bir tarihte kireçle sıvandığı için malzemesi ve harç dokusu yer yer anlaşılabilir. Sokağa bakan doğu ve kuzey cephelerle çok oynandığından cephe mimarisi açısından kesin bir şey söylemek zordur. Batı cephenin ise sonradan örülerek yeni inşa edilen modern bir yapıyla sınır oluşturduğu düşünülürse, restitüsyon planının geçerliliği daha da iyi anlaşılabilir.

Hanın üzeri, Evliya Çelebi'nin ifadesi ile bir gravürdeki görünümüne göre kurşunla kaplı iken, sonradan kurşunlar sökülüp ve düz toprak haline dönüşmüştür. Örtü sisteminde kubbeli odaların üzerine gelen kısımlarda baca izine rastlanması, bir zamanlar bu odalarda ocak nişinin bulunduğunu göstermektedir.

CAMI :

Külliyede ibadet işlevine hizmet eden cami, tarihi yolun güneyine, hanın karşısına inşa edilmiştir (lev.12,14,16,22-26).

Yapı, güneyde merkezdeki bir ana kubbenin üç yanını çevreleyen eyvanlarla kuşatılan harim; kuzeye sonradan eklendiği tahmin edilen iki bölümlü kısım, bu iki kısmın arasına yerleştirilen minare ve doğudaki yeni eklenen bölüm ile güneydeki hazireden oluşur. Dolayısıyla, "└┘";ya da haçvari plan şemasını yansıtan harim bölümü birinci, kuzeyde yer alan bir çeşit son cemaat yeri işlevini gören kısım ikinci, doğudaki ek bölüm ise üçüncü yapıım evresine işaret etmektedir.

Caminin yeniden çizilen rölövesine göre mimari özellikleri şöyledir (lev.22):

Harim, '└┘' planlı, bir bakıma haçvari planlı camiler grubuna giren tipolojiyi yansıtır. Girişin, kuzey bölme duvarının eksenine açılan bir taçkapıyla sağlandığı harim, merkezde kırık köşe üçgenleri geçilen kubbeyle örtülü kare bir mekân, kuzey hariç üç yönden beşik tonoz örtülü eyvanlar şeklinde düzenlenmesinden oluşmuştur. İçine mihrap ve minberin yerleştirildiği güney eyvan, simetrik olarak planlanmış, doğu ve batı yan eyvanlardan daha küçük tutulduğu için de harim enine dikdörtgen şeklini almıştır (lev.25).

Üzerinde kitabenin de yer aldığı taçkapı ve içindeki giriş kapısından başka harimde, alt seviyede açılmış güney duvarda dört, kuzeyde iki, batıda ise dikdörtgen biçiminde bir pencere açıklığı karşımıza çıkar. Doğü eyvanının doğu duvarındaki pencere, sonradan inşa edilen ek bölüme geçiş için büyütülerek kapı haline dönüştürülmüştür. Harimde, güney duvar içine yerleştirilen yarım yuvarlak tipte bir mihrap ile minber göze çarpar (lev.25). Minber görünümüyle XIX. yüzyıl özelliklerini taşımaktadır. Yine biçimiyle aynı yüzyılın özelliklerini yansıtan mahfel ise giriş kapısının üzerinde konumlanmıştır. Giriş kuzey duvar içine açılan bir merdivenle sağlanır. Bu merdiven aynı zamanda minarenin çıkış yoludur.

Kuzeydeki bölüme gelince; kitabenin hari-me girişi sağlayan kapının üzerinde yer alması, minarenin konumu ve bazı yayınlarda yapının II. Selim'e ait olduğu şeklindeki ifadeler, belki bu bölümün caminin yapımına yakın bir tarihte ek yapı olarak tasarlandığını düşündürür. Kuzey cephe eklenindeki bir kapıyla girişin sağlandığı kuzey bölüm, yine doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup ekseninde yer alan iki payeyle kendi içinde iki sağından oluşur (lev.26). Beden duvarları ve payeler dışında, doğu ve batıda iki duvar ayağı tarafından da taşınan ek bölümün üzeri, boydan boya çapraz tonozlarla örtülmüştür. Kapı dışında, kuzeye beş, doğuya bir, batıya ise üç olmak üzere alt ve üst seviyede çeşitli tipte pencereler açılmıştır. Güneyde ise harimle irtibatı sağlayan kapı haricinde, iki uç köşeye yakın konumda açılan iki pencereyle mihrabiyeler karşımıza çıkar. Girişin harim içinden bir açıklıkla sağlandığı minare, çokgen gövdeli tek şerefeli bodur bir kuruluş olarak yeniden elden geçmiştir. Eski bir fotoğraftan (lev.11) anlaşılacağı üzere, XX. yüzyıl içinde şerefesi ve külahı biçim değişikliğine uğramıştır (lev.14).

Belen'in artan nüfusuna paralel olarak oldukça yeni bir tarihte, caminin doğu tarafına ek bir bölüm inşa edilmiştir. İçinde bir mihrabın da bulunduğu yeni kısım, hem harim içinden, hem de kuzey cephede açılan kapılarla giriş sağlanır. Çok sade planlanan ek kısım, sık açılan pencerelerle oldukça aydınlıktır. Herhangi bir özelliği yoktur (lev.14).

Camide güney ve batı cepheler özgünlüğünü korumakla birlikte, kuzey ve doğu cephelerde değişiklikler gözlemlenmektedir. Kuzey cephenin kısmen biçim değiştirdiği XIX. yüzyıla ait bir fotoğraftan anlaşılmaktadır (lev.11). Bu fotoğrafta cephenin üst seviyesinde ahşap bir sundurma dikkati çekmektedir. Doğü cephe yeniden inşa edildiği için kayda değer bir özellik göstermez. Her ikisi de yola bakan kuzey ve güney cepheler ise açıklıkların dışında farkedilmezler (lev.24). Evliya Çelebi'ye göre, XVII. yüzyılda üstü kurşunla kaplanan cami, günümüze yakın bir tarihte beton kaplamalı düz dam şekline dönüştürülmüştür. Ayrıca yapının çokgen kasnaklı kubbesi, minaresi ve güney cephesi kireçle sıvanmıştır.

Caminin güneyinde bir teras üzerinde hazi-reyle karşılaşılır. Hazireye kimlerin gömülü olduğu bilinmemektedir (lev.15,24).

Camide dikkat çeken bir özellik te sultan yapısı olmasına karşın tek minareli oluşudur. Ancak simgesellik taşımayan bu yapının, sultanların inşa ettirdiği diğer küçük camilerde olduğu gibi tek minareli olması yadırgatıcı değildir.

HAMAM :

Külliyede temizlik işlevine hizmet eden hamam, yolun güneyinde olup camiye hemen hemen bitişik konumdadır (lev.12,14,16,27-28). Rölövesine göre yapının mimari tanıtımı şöyledir (lev.27):

Hamama, kuzey cephesine yerleştirilen bir dizi dükkân arasındaki bir kapıyla girilir. Esas giriş ise dış kapıdan birkaç metre daha güneyde olup sivri kemer içinde basık kemerli bir düzenleme gösterir. Üzerinde yapım kitabesinin (lev.28) yer aldığı kapıyla da soyunmalık (soğukluk) bölümüne ulaşılır.

Soyunmalık, merkezinde pendentif geçişli bir kubbenin yer aldığı kare birimin, dört yöne doğru kemer genişliği kadar derin nişler şeklinde tasarlanmış bir düzenlemeyi yansıtır. Sivri tipteki kemerlerle genişletilen şemadan nişlerin derinliği eşit değildir. Özellikle doğu ve kuzey nişler daha geniş tutulmuştur. Soyunmalık kubbesinin üzerinde aydınlık feneri, fenerin altına gelen zeminde ise havuz yer alır. Doğu cephenin kuzeyindeki pencere sonradan kapı haline dönüştürüldüğü için yapıya ikinci bir giriş daha sağlanmıştır. Ayrıca bu mekânda, girişler hariç duvar önlerine gelen kısımlarda zeminden yaklaşık 0.60 m. yüksekliğinde 1.20 m. genişliğinde seki göze çarpar. Batı duvarın içinde de tonoz örtülü dikdörtgen bir koridor bulunur.

Soyunmalığın güney duvar eksenine açılan basık kemerle üzeri beşik tonozla örtülü küçük bir hol kanalıyla ılıklik mekânına geçilir. Çeşitli koridor ve mekânlardan oluşan ılıklik bölümünün özellikleri şunlardır: Üzeri köşe üçgenleriyle geçilen aydınlık açıklıklı elips bir kubbeyle örtülü dikdörtgen bölümün doğusu sivri kemerli bir niş, güney duvarı eyvan, batısı ise bir kapıyla girilen özel yıkanma mekânı ve sıcaklığa giden koridor şeklinde planlanmıştır. Eyvanda üst seviyeye açılmış bir pencereyle karşılaşılır. Özel yıkanma mekânı ise üzeri köşe üçgenleriyle geçilen tepe açıklıklı elips bir kubbe ile örtülüdür ve güney duvarında ufak boyutta bir pencere bulunur. Merkezi ılıklik mekânının batısına, eksene açılan basık kemerli bir kapı, üzeri beşik tonozla örtülü koridora açılarak, hem üzeri yine beşik tonozla örtülü kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı tuvalet mekânına, hem de batı istikâmetine doğru devam ederek sıcaklığa geçişi sağlar. Üzerinde beşik tonoz örtü bulunan koridorun devamında ise basık kemerli bir kapıyla sıcaklığa ulaşılır.

Sıcaklık, kapıdan girişte merkezde yer alan kare planlı ve üzeri kubbeli bir mekân, ona doğu hariç üç yönden açılan birer eyvan ile, kuzeybatı ve güneybatı köşelere yerleştirilen iki köşe odasından (halvet) oluşur. Dolayısıyla Belen Hamamı, S.Eyice'nin hamam tipolojisine göre ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tipe girmekle beraber, bu tipin belirleyici özelliklerinden biri olan, yan bölümlerin düz tonozla örtülmesi yerine birinin kubbeyle örtülmesinden dolayı bu şemanın bir çeşitlemesi olarak kabul etmemiz gerekir.⁵³

Düz atkılarla geçişin sağlandığı üzeri tepe açıklıklarıyla donatılmış merkezi kubbeli birim, girişin yer aldığı doğu yönde bir kemerle genişletilmiş-

tir. Bu birime açılan eyvanlardan kuzeydeki pendentif geçişli ve aydınlık açıklıklı kubbe ile diğer ikisi ise düz tonozla örtülmüştür. Tonoz örtülü eyvanlar da kendi içinde yeni malzemeyle ikiye ayrılmıştır. İçinde kurnaların yer aldığı eyvanlardan güneydekinde ise küçük bir pencere açıklığı göze çarpar.

Pendentif geçişli ve üzeri tepe açıklıklarıyla kaplı kubbelerle örtülen halvetler, kare planlı olup köşelerinde yer alan birer kapıyla merkezi kubbeli birime açılır. Kurnaların da yerleştirildiği bu odalar, özel yıkanma birimleri olarak değerlendirilmiştir. Batı eyvanının eksenine açılan bir pencereyle, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve üzeri sivri beşik tonoz örtülü su deposuna bakılır.

Dış görünüme gelince; girişin sağlandığı kuzey cephe, seviyesi hamam soğukluk kubbesinden daha alçak tutulmuş bir sıra dükkân dizisiyle kuşatılmıştır. Sonradan ikinci girişin açıldığı doğu cephe, cami ile aralarında yer alan çok dar bir sokağa bakmaktadır. Batı ve güney cepheler ise kısmen yapılarla gölgelenmekle birlikte, kireçle sıvanmış bu cephelerden özellikle güney cephe dıştan daha iyi algılanabilmektedir (lev.24). Örtü sisteminde hiç şüphesiz soyunmalığın kubbesi büyüklük ve yüksekliğiyle ön plana çıkmakta ve kasnaksız inşa edilen kubbenin ılıklığa bakan yüzünde bir baca göze çarpmaktadır. Ayrıca örtü sisteminde handa olduğu gibi kurşun yerine toprak dam karşımıza çıkmaktadır.

İMARET :

Bazı belge ve seyahatnamelerde imaret adına rastlanması, külliye'nin bir de imareti mi olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Günümüze imaret olabilecek bir yapı, ya da bölümün ulaşmaması, imaretin külliye anlamında mı kullanıldığı, yoksa han içinde yer alan bir imarete mi işaret ettiği belli değildir.

Ancak XVI. yüzyılın ilk yarısına ait külliye örneklerinde, sıklıkla imaretin külliye anlamında kullanılması Belen için de sözkonusu olabilir. Çünkü, her üç yapısı da kitabeyle günümüze ulaşan Belen Külliyesi'nde bağımsız bir imaret olabileceği kanısında değiliz. Eğer mevcut ise han içinde büyük bir ihtimalle günümüze ulaşmayan batı bölümü de yeralmaktaydı diyebiliriz.

DİĞER YAPILAR :

XVI.yüzyılda, Kanunî Sultan Süleyman'ın küçük programlı bir menzil külliyesi inşa ettirmesiyle ilk kez imâr gören Belen, kısa süre içerisinde çeşitli türde yaptırılan eserlerle tipik bir Osmanlı-Türk şehri haline dönüştürülmüştür. Farklı yüzyıllarda Belen'i ziyaret eden seyyahların ifade ve çizimleri ile salnameler incelendiğinde, yerleşimin hem yolu kullananlara, hem de beldede yaşayanla-

53. S.Eyice, "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Hamamları Hakkında Bir Deneme", *Tarih Dergisi*, 2(1960), s.112-14.

ra hizmet verecek şekilde çeşitli işlevlerdeki yapılarla donatıldığı gözlemlenir. Fakat ne yazık ki, doğal olaylar, Fransız işgali ve son yıllardaki hızlı kentleşme, bir zamanlar kabank bir liste halinde belirtilen yapılardan çoğunun günümüze gelmesini engellemiştir. Günümüze ulaşanlar da ya harabe halinde, ya da onarıma muhtaçtır. Belgelerde sözü edilip günümüze ulaşanlar şunlardır: Mezarlık ve türbe, konutlar, hamam, okul, dükkân-depolar, su kemeri-değirmenler, kilise. Günümüze ulaşmayanlar ise hanlar, çeşmeler, debbağhaneler ve hükümet konağıdır. Ayrıca bu bağlamda, yüzyılımızda önemli bir olaya izafeten yapılmış Şehitlik'ten de söz etmemiz gerekecektir. Bu yapılarla ilgili bilgiler şöyledir ki:

Mezarlık ve Türbe: Belen ile ilgili bir gravürde (lev.7) de karşımıza çıkan türbe ve çevresindeki hazire, vadi içinde olup yeni açılan modern yolun alt kotunda kalmıştır. Baldaken şeklinde üzeri kubbeyle örtülü olarak inşa edilen türbe, yerleşimin ikinci hamamını inşa ettiren Abdürrahim (Abdullah)Paşa'ya ait olup, 1212 H./1797-98 M. tarihli kitabeye sahiptir. Çevredeki mezarlıkta ise Paşa'nın ailesi ile çeşitli kişilere ait mezar taşları yer almaktadır (lev. 29). Kanunî Sultan Süleyman Cami'nin haziresinden sonra yerleşimdeki ikinci mezarlığı oluşturan bu alan, Belen'in tarihi kimliğine de ışık tutmaktadır. Bu nedenle türbe ve mezarların bakımı gerekmektedir.

Konutlar: Vadinin güney ve kuzeyinde dağ yamacına kademeli olarak inşa edilen evlerin çoğu iki katlı olup beyaz badanalı görünümleriyle kabaca Akdeniz mimarisini yansıtmaktadır (Lev.30). Bir kısmı konak şeklinde tasarlanmış evlerden önemli bir bölümü son yıllardaki şehirleşme sürecinde yok edilmiştir. Bir süredir Belen'de yaptığımız araştırmalar sonucunda, iki ana grupta inceleyebileceğimiz konut tipine rastladık. Birinci grubu, daha erken tarihli olup geleneksel Osmanlı yaşamına uygun dış sofalı planda, bahçeli, zemin üstü tek katlı evler, konaklar oluşturmaktadır. Bu gruba giren iyi bir örnek, yaklaşık 200 yıllık geçmişiyle Eski Belediye Başkanlarından Mehmed Arslan'ın konak tipi evi idi.⁵⁴ Zemin üzerine tek katlı olan ev, ana malzemenin taş, ahşabın ise hatıl olarak kullanıldığı biçimde inşa edilmişti. Dış sofalı plan tipini her iki katta da yansıtan yapı, 8 oda, 2 mutfak, 2 helâya sahipti. Altındaki odalarda ikişer büyük ocak ile çok sayıda duvar nişi bulunuyordu. İçinde havuzun da yer aldığı yüksek duvarlarla çevrili bahçeye doğru yönlendirilen ev, aynı zamanda ahşap tavan bezemeleriyle de dikkat çekiyordu.

Konut mimarisi açısından diğer grubu, iki katlı, üst katları ahşaptan balkon şeklinde, manzaraya yönelik evler oluşturmaktadır. En güzel örnekleri tarihi yolun İskenderun yönünde modern yolla kesiştiği konumda, yol üzerinde bir dizi halinde karşımıza çıkar (lev. 32). Taş malzeme ağırlıklı olarak inşa edilen evlerde kısmen ahşap kullanımına da rastlanılır. İç sofalı plan şemasında olup mi-

mari düzenlemeleriyle XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarına aittir. Vadiye dönük olarak yapılan evler, çevrede yer alan İskenderun, Arsuz ve Antakya evleriyle benzerlik göstermektedir.

Hamam: Kitabesine göre 1187 H./1773 M. tarihinde Abdurrahim (Abdurrahman) Paşa tarafından yaptırılan Kanunî Hamamı'ndan sonra yerleşimin ikinci fakat daha büyük boyutlu hamamıdır. Çarşı bölgesinde külliye hamamının hemen doğusunda üst kotta yer alan hamam (lev. 34) anıtsallığı ile dikkati çekerken, 1990'lı yılların başında bir bölümü yıktırılmıştır. Dört eyvan, dört köşe odalı sıcaklık bölümüyle yaygın bir plan şemasını yansıtan hamam, harap olup kısmen depo olarak kullanılmaktadır.

Okul: Seyyah V.Cuinet ve salnamelere göre yerleşimde 6 okul mevcut iken bunlardan sadece biri günümüze ulaşmıştır. Bu okullardan biri müslüman çocuklarının devam ettiği ortaokul (mektebi rüştiye), beşi ise ilkokul idi. İlkokullardan üçü müslümanlara, ikisi hıristiyanlara aitti. Günümüze ulaşan okul binası ortaokul olup İskenderun yönü çıkışında karşımıza çıkar. Kitabesine göre 1885 tarihli olan yapı, iki katlı olarak düzenlenmiştir. Mimarisiyle dönem özellikleri gösterir (lev. 35).

Dükkân-Depolar: İşlek bir yol üzerinde yer alan Belen'de seyahatname ve salnamelerde sözü edilen çok sayıda dükkân, depo veya mağazanın tarihi yol üzerinde veya çevresinde olduğu kesindir. Çünkü, gerek XIX. yüzyıl sonuna ait eski bir fotoğraftaki görünüm (lev. 10), gerekse hâlâ yol üzerinde yarı harabe halindeki dükkân ve depolar (lev. 36) düşüncemizi doğrulamaktadır. Hatta tarihi yolun her iki tarafına inşa edilen dükkânlarla üstü açık bir arasta şemasının oluşumunu düşünmekteyiz.

Su Kemeri ve Değirmenler: Belen ile ilgili yazılı ve görsel malzemede karşımıza çıkan su kemeri ve değirmenlerden de geriyeye pek bir şey kalmamıştır. Gravürlerde karşımıza çıkan ve bir vadiyi aşarak iki yamacı birbirine bağlayan su kemeri (lev. 6-7), halkın ifadesine göre, 1973'de yeni yol güzergâhının belirlenmesi sırasında son kalıntılarıyla birlikte yok edilmiştir. Bugün vadi içinde yarı harap farklı bir su kemeri kalıntısına rastlanır. Mezarlığın yakındaki kalıntı onarım görmüştür (lev. 37).

Kilise: Günümüze çan kulesi iyi durumda ulaşan kilisenin sadece bazı kalıntıları geriye kalmıştır. Yerleşimin geçide doğru doğu kısmında yer alan kilise, bir tepe üzerindedir. Belen'de yaşayan gayri-müslimlere hizmet verdiği anlaşılan yapı için belgelerde sadece kilise ifadesiyle sözedilir. Olasılıkla XIX. yüzyıla aittir.

54. Son olarak Nisan 1991'de yarı harabe halinde iken inceleme fırsatını bulduğumuz ve slaytını çektiğimiz ev, 1992'de tekrar gittiğimizde yıktırılmıştı. Bu bağlamda diğer eserler gibi evlerin de tescillenmemiş olması, Belen'in tarihi kimliğinin kısa süre sonra kaybolmasına neden olacaktır.

Günümüze ulaşmayan yapılara gelince;

Mescit: V.Cuinet ve salnamelerde bahsedilen 5-6 mescitten bugün geriye iz kalmamıştır.

Medrese: Yine eski belgelerde 32 öğrencinin okuduğu bir medreseden sözedilirse de bugün mevcut değildir. Yapının Kanunî adıyla tanınması ise düşündürücü olmaktadır. Çünkü, Sultanın, cami, han, hamam belki imaretin dışında bir başka yapı yaptırdığına dair XIX. yüzyıl öncesine ait belgelerde bir kayda rastlanmaz.

Han: İşlek bir yol güzergâhı üzerinde yer alan Belen'de konaklama işlevine yönelik birkaç han olacağı kesindir. Aynı zamanda Halep'in iskelesi olarak kullanılan İskenderun'a mal akışının Belen üzerinden yapılması Belen'in ticari hayatına canlılık getirmiştir. Evliya Çelebi, daha XVII. yüzyılda Kanunî Hanı'ndan başka ikinci bir handan söz etmektedir. Daha sonra bu sayı artan ticari faaliyete bağlı olarak 10 civarına yükselmiştir. Fakat ne yazık ki, biri hariç diğerleri zamanla yok olmuştur.

Çeşme: Atik adıyla tanınan meşhur kaynak suyuna sahip Belen'de çok sayıda çeşme mevcut iken, diğer yapılar gibi geriye bir şey kalmamıştır. Hatta bu çeşmelerden biri W.H.Barlett'in bir gravürü (lev. 8)'nde de karşımıza çıkar. Bugün, külliye hanının giriş kapısının yanında yer alan basit çeşme ise sanki geçmişi canlandırırçasına tatlı suyuyla çevreden yoğun ilgi görmektedir.

Hükümet Konağı: XIX. yüzyıla ait belgelerde sözü edilen yapı günümüzde mevcut değildir.

Debbağhane: Vadi içindeki akarsuyun civarında olduğunu tahmin ettiğimiz birkaç debbağhaneden geriye iz kalmamıştır.

Askeri Depo: Savaş döneminde yapıldığını düşündüğümüz yapıdan da iz kalmamıştır.

Şehitlik : Şehrin kahramanlık mücadelesi-ne bir örnek olarak dikilen anıt, yerleşimin batısına da çevresi yeşillik bir tepe yamacındadır.

KISALTMA LİSTESİ:

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.mad.	: Adı geçen madde
a.g.tez.	: Adı geçen tez
lev.	: Levha
Bkz.	: Bakınız
Bil.	: Bilhassa
Çev.	: Çeviren
B.A.	: Başbakanlık Arşivi
Mh.Def.	: Mühimme Defteri
MAD.	: Maliyeden Müdevver Defter
D.N.	: Defter No

BİBLİYOGRAFYA

ABDURRAHMAN HİBRİ EFENDİ : Menâsik-i Mesâlik, I (Çev.Sevim İlğörel), **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, 6(1975), s.111-29.

AHMET CEVDET PAŞA : **Tezâkir 21-39 (Çev.Cavid Baysun)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1963.

AINSWORTH, William : **Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamie, Chaldea and Armenia, I-II**, London 1839-42.

ALISHAN, M.P.Leonce : **Sissouan ou L'Armeno-Cilicie, Description, Geographique et Historique**, Venise 1899.

ALLOM, Thomas-W.H.BARLETT : **Voyage en Syrie et dans Asie Mineure, I-III**, Paris 1843.

ANONİM : "Belen (Beylan-Baylan)", **Türk Ansiklopedisi**, 6(1953), s.66-67.

ANONİM:1967 **Hatay II Yılığ**, İstanbul 1968.

ANONİM : "Belen", **Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi**, Meydan Yayınevi, 2(1982), s.3369-3503.

ARMAĞAN, Latif : **Osmanlılar Zamanında Hac Yolu ve Menziller**, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990.

ATAK, Selçuk : **Menzil Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Anadolu Yol Sistemi Hakkında Bir Araştırma**, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul 1970.

ATEŞ, İbrahim : "Hasan Paşa'nın Hatay Karamur'taki Vakıf ve Vakfiyesi", **Vakıflar Dergisi**, 16(1982), s.5-26.

ATEŞ, İbrahim : **Kanunî'nin Su Vakfiyesi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

BARKER, W. Burchardt : **Lares and Penates or Cilicia and its Generaues**, London 1853.

BARLETT, W.H. : **Syria, the Holy Land, Asia Minor, I-III**, London 1838.

BAYKARA, Tuncer : **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş.I. Anadolu'nun İdarî Taksimatı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

BERNARD, Yvelise : **L'Orient du XVIe Siecle des Voyageurs Français**, Paris 1988.

BOZKURT, Rıza : **Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulak ve İlaş Menzilleri**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1966.

CANTAY (GÜREŞSEVER), Gönül : **Anadolu'da Osmanlı Kervansaraylarının Gelişimi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1974.

CANTAY (GÜREŞSEVER), Gönül : "Kervansaraylar", **Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1988, s.369-92.

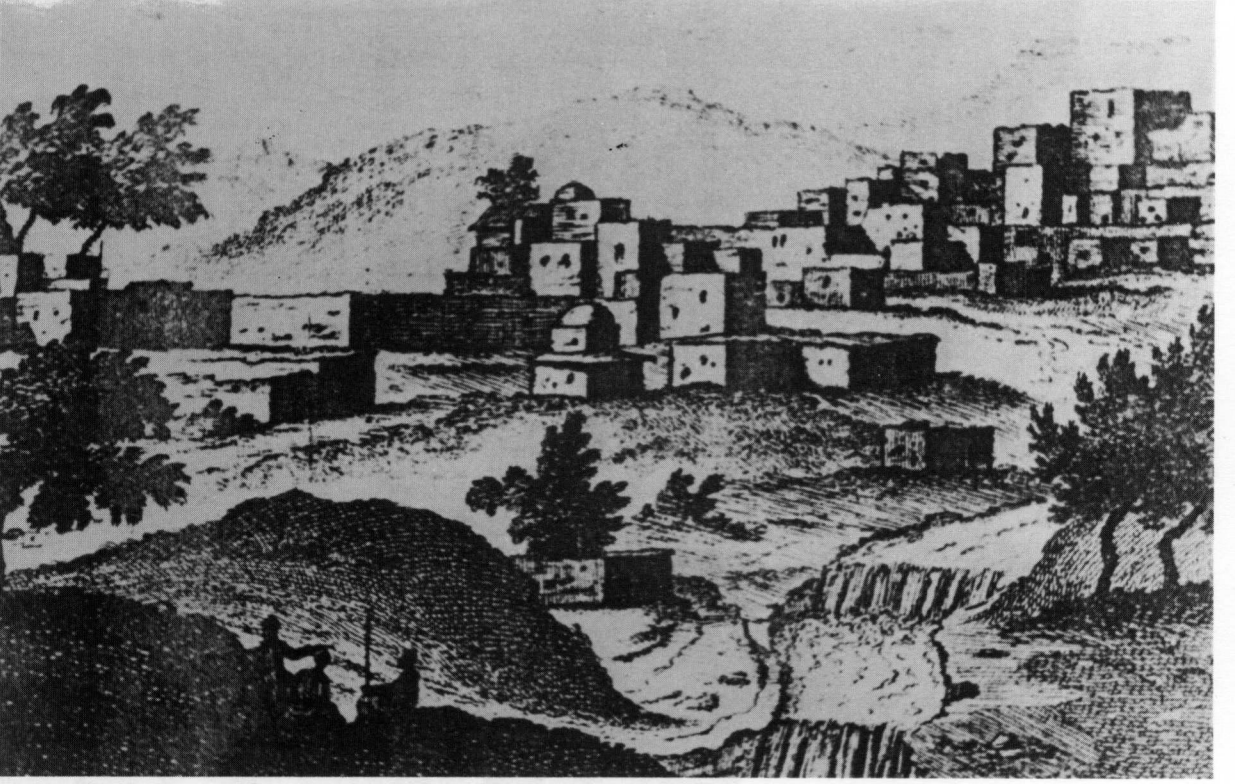
CARNE, John : **La Syrie, La Terre-Sainte, L'Asie Mineure**, III, Paris 1936.

CASSAS, L.F. : **Voyage Pittoresque de la Syrie, de la Pehnicie de la Palestine et de la Basse-Egypte**, Paris 1799.

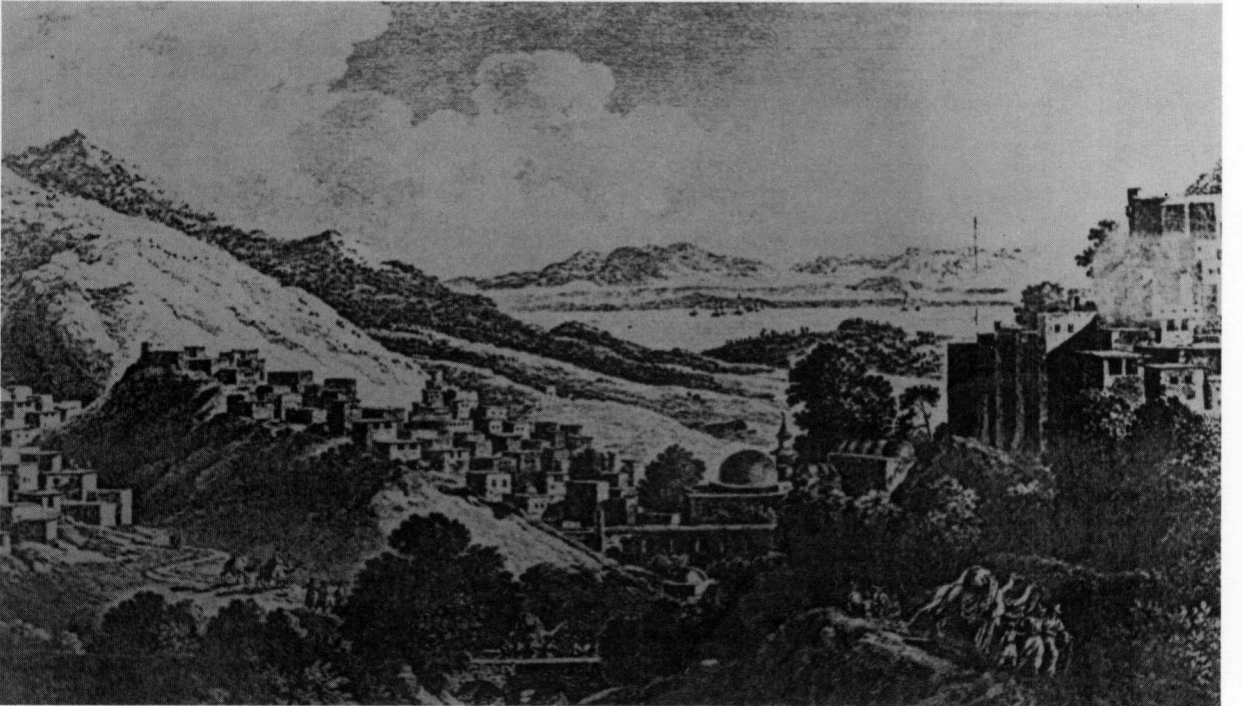
CORNELIUS DE BRUYN : **Voyage au levant**, trad, Française, Delft 1700.

COVEL, John : **Early Voyages and Travels in the Levant**, London 1893.

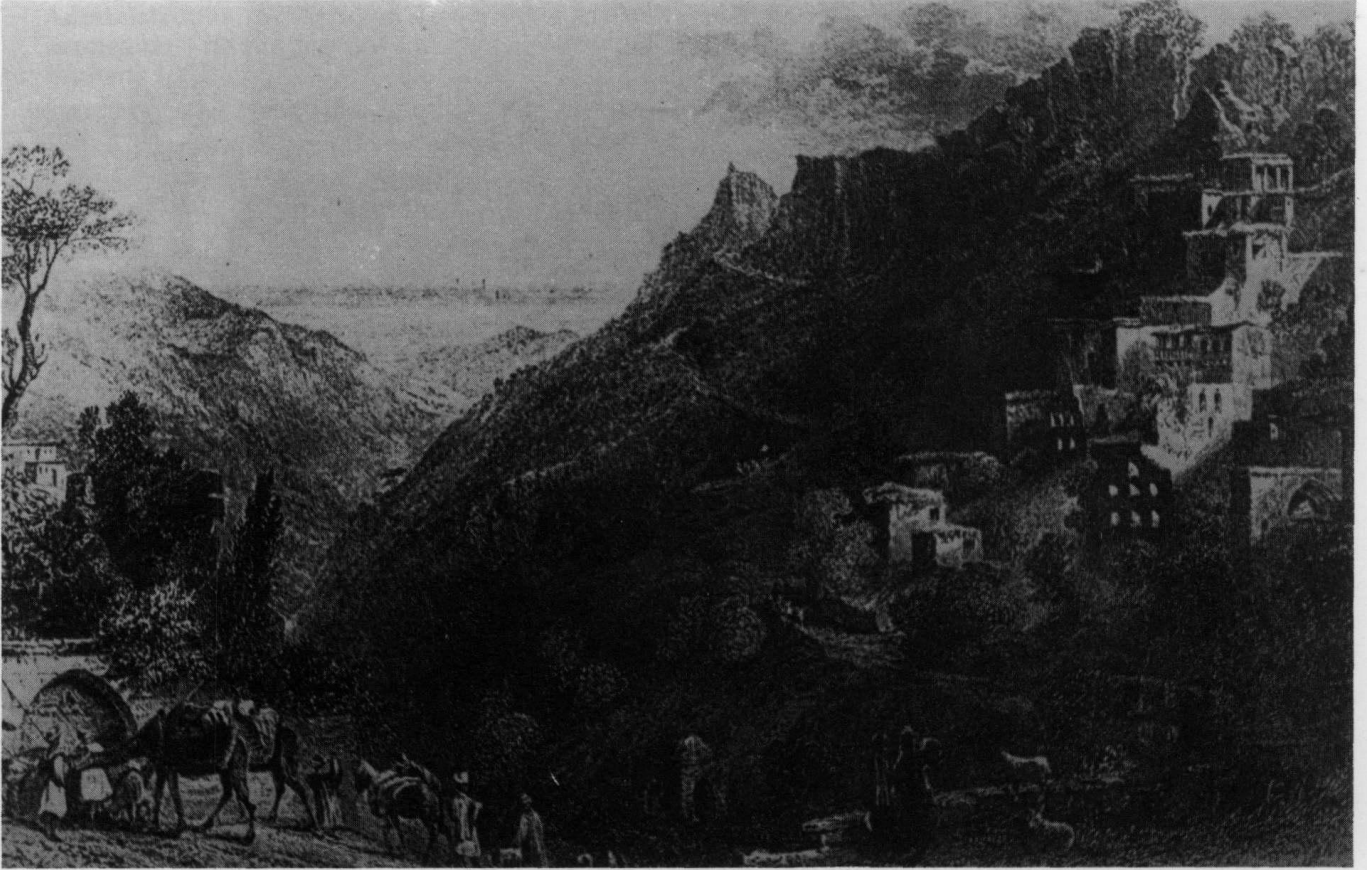
- CUINET, Vital : **La Turquie d'Asie, Geographie, Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnées de Chaque province L'Asie Mineure, I-IV**, Paris 1891-94.
- ÇUBUK, Vahit : "İskenderun Tarihinden Bir Kesif (1903) Yılında İskenderun Kaza Teşkilatı (Halep Salnamesine Göre)", **Hatay**, 5(1987), s.18.
- DARKOT, Besim : "Belen", **İslâm Ansiklopedisi**, 2(1949), s.473-75.
- DAVIS, E.J. : **Life in Asiatic Turkey. A Journal of Travel**, London 1879.
- DUMAN, Hasan : **Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevşaller)**, İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 1982.
- ERDMANN, Kurt : "Zur türkischen Baukunst Seldschukischer und osmanischer Zeit", **İstanbul Mitteilungen**, 8(1958), s.1-39.
- EVLİYA ÇELEBİ : **Seyahatname, II (Çev.Atsız)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1972.
- EVLİYA ÇELEBİ: **Seyahatnâme, I (Hatay-Suriye-Lübnan-Filistin) (Çev.İsmet Parmaksızoğlu)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.
- GOODWIN, Godfrey : **A History of Ottoman Architecture**, London 1971.
- GÖYÜNÇ, Nejat : "Karamort Külliyesi", **VIII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiri**, Ankara 1983, s.1651-55.
- GÜÇER, Lütfi : **XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububatlardan Alınan Vergiler**, İstanbul 1964.
- GÜRİSOY, Cevat R. : "Türkiye'nin Tarihi Yolları", **Türk Coğrafya Dergisi** 50.Yıl Özel Sayısı,26(1974),s.24-30.
- HALAÇOĞLU, Yusuf : **Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı ve Yol Sistemi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1982.
- HALAÇOĞLU, Yusuf : **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- HALAÇOĞLU, Yusuf : "Bağras", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 4(1991), s.45-9.
- HALAÇOĞLU, Yusuf : "Belen", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 5(1992), s.403-4.
- HARTMANN, R. : "Bağras (Bagrâs)" **İslâm Ansiklopedisi**, 2(1949), s.216.
- HELLENKEMPER, H.-F.HILD : **Neue Forschungen in Kilikien**, Wien 1986.
- İLTER, İsmet : **Tarihi Türk Hanları**, Karayolları Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1969.
- JACQUOT, Paul : **Antioche. Centre de Tourisme. I-II**, Beyrouth 1931.
- KAFADENK, Saadetin : "Hatay'da Tarihi Eserler", **Hatay**, 8-10(1988), s.26-27.
- KATİP ÇELEBİ : **Cihannüma (çev.İbrahim Müteferrika)**, 1145/1732.
- KONYALI, İ.H. : **Abide ve Kitabeleri ile Kilis Camileri**, İstanbul 1968.
- KÖPRÜLÜ, M.Fuat : "Suriye Kervansarayları", **Vakıflar Dergisi**, 2(1942), s.468-72.
- KURAN, Aptullah : **Mimar Sinan**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.
- KRAMERS, J.H. : "Sulaiman I", **Encyclopedia of Islam**, 4(1934), s.522-27.
- LEAKE, W.M. : **Journal of a tour in Asia**, London 1824, Hildesheim 1976.
- MUTAFIAN, Claude : **La Cilicie au Carrefour des Empires, I-II**, Paris 1988.
- MÜDERRİSOĞLU, M.Fatih : **Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. Yüzyılda İnşa Edilen Menzil Külliye-leri**, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993.
- MÜNECCİMBAŞI AHMED DEDE: **Müneccimbaşı Tarihi (Câmî'üd Düvel, Sahâif'ül Ahbâr fi vekayî'ül A'sâr)**, I-IV, İstanbul 1868.
- NEHÇET İBN-İ MEHMED DERViŞ : **Nehçet-ül Menazil**, İstanbul 1293/1876.
- ORHONLU, Cengiz : "Mesleki Bir Teşekkül Olarak Kaldırımçılık ve Osmanlı Şehir Yolları Hakkında Bazı Düşünceler", **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 1(1972), s.93-118.
- ORHONLU, C. : **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı** Eren Yayıncılık, İstanbul 1990.
- ORHONLU, C. : **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987.
- OTTER, J. : **Voyage en Turquie et en Perse, I-II**, Paris 1748.
- PARRY, V.J. : "Baylan (Belen)", **Encyclopedia of Islam**, 1(1960), s.1134.
- SARAL, Mahmut : **Hatay İli Yakın Çevre İncelemeleri**, Antakya 1981.
- SAUVAGET, Jean : "Les Caravanserais Syriens du Hadj de Constantinople", **Ars Islamica**, 4(1937), s.98-121.
- SÖNMEZ, Zeki : **Mimar Sinan ile İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler**, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1988.
- ŞEMSEDDİN SAMİ : **Kamusü'l Alâm, I-VI**, İstanbul 1306-16/1889-99.
- TAESCHNER, Franz : "Die Entwicklung des Wegenetzes und des Verkehrs im türkischen Anatolien", **Anadolu Araştırmaları**, 1/2 (1959), s.169-93.
- TUĞLACI, Pars : "İskenderun", **Osmanlı Şehirleri**, Milliyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1985.
- TÜRKMEN, A.F.: **Mufassal Hatay, I-IV**, İstanbul 1937.
- WIENER, Müller : **Burgen der Krazritte**, Berlin 1966.
- YAYAN, Oğuz : Tabii Güzellikleriyle Belen", **Hatay**, 2(1986), s.20.
- YEMŞEL, D.Samuel : "1641-42 de Bir Karayığı'tın Türkiye Seyahatnamesi", **Vakıflar Dergisi**, 3(1956), s.97-106.
- YERASIMOS, Stephane: **Les Voyageurs Dans L'Empire Ottoman (XIVe-XVIe siecles)**, Ankara 1991.

Resim 5: Belen, İskenderun yönünden görünüm (1680, C. De Bruyn).

Resim 6: Belen, Antakya yönünden görünüm (1785, L. F. Cassas).

Resim 7: Belen, İskenderun yönünden bakış (1836, W. H. Barlett).

Resim 8: Belen, Antakya yönünden bakış (1836, W. H. Barlett).

Lev. 13: Şehitlik'ten Vadi ve Yerleşimin genel görünümü (1992).

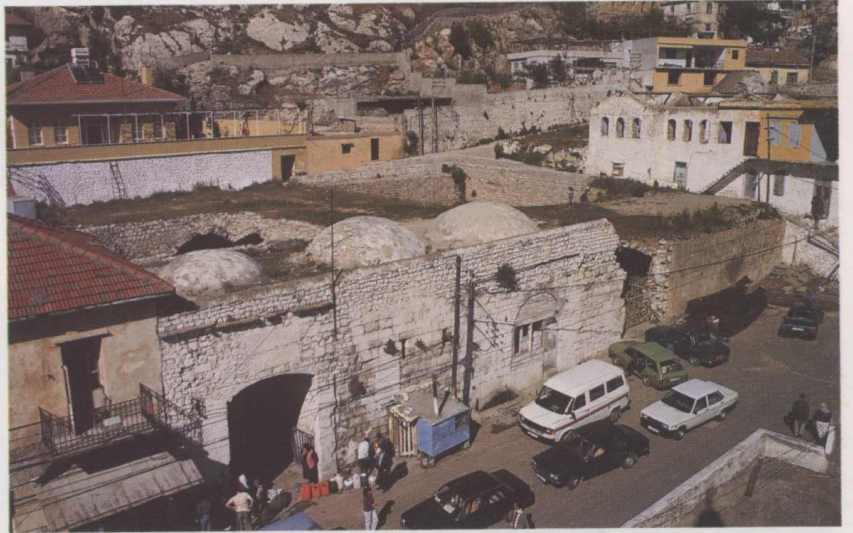
Lev. 14: Tarihi yol ve Kanunî Sultan Süleyman Külliyesi (1990).

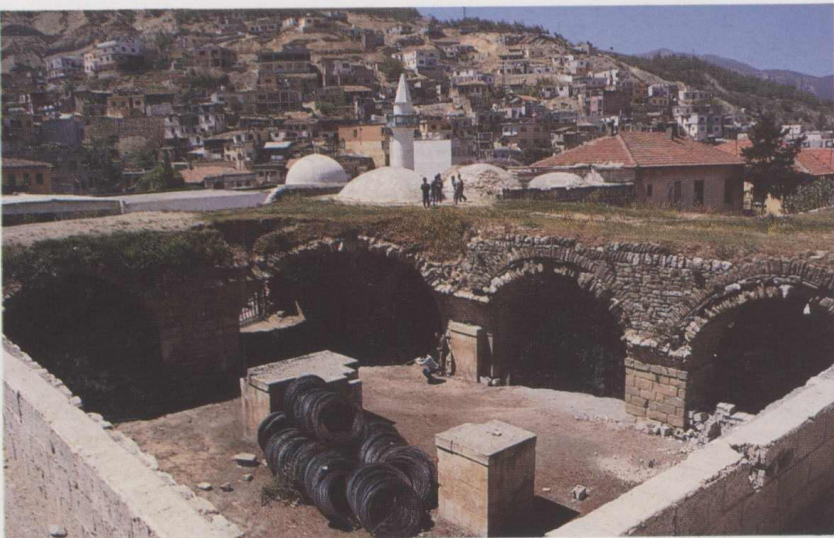
Lev. 15: Modern yol (E-5) ve Külliye'nin Cami ve Hamamının güneyden görünümü (1990).

Lev. 19: Han, Kitabe (1990).

Lev. 20: Han, Cami minaresinden genel bakış (1990).

Lev. 21: Han, tahrip olan ve kısmen onarım gören kuzeydoğu bölümü (1990).

Lev. 23: Cami, Kitabe (1990).

Lev. 24: Cami, güneyden genel görünüm (1990)

Lev. 25: Cami, Harim, iç görünüm (1990).

Lev. 26: Cami, kuzeydeki giriş bölümü (1990).

Lev. 28: Hamam, kitabe (1990).

Lev. 29: Baldeken Türbe ve Mezarlık (1992).

Lev. 30: Kuzey yamaçta yer alan konut bölgesi (1992).

Lev. 31: Günümüze ulaşmayan eski bir ev (1991).

Lev. 32: Tarihi yol üzerinde yer alan konutlar (1991).

Lev. 33: Hamam, kitabe (1992).

Lev. 34: Hamam ve çevre yapılar (1992).

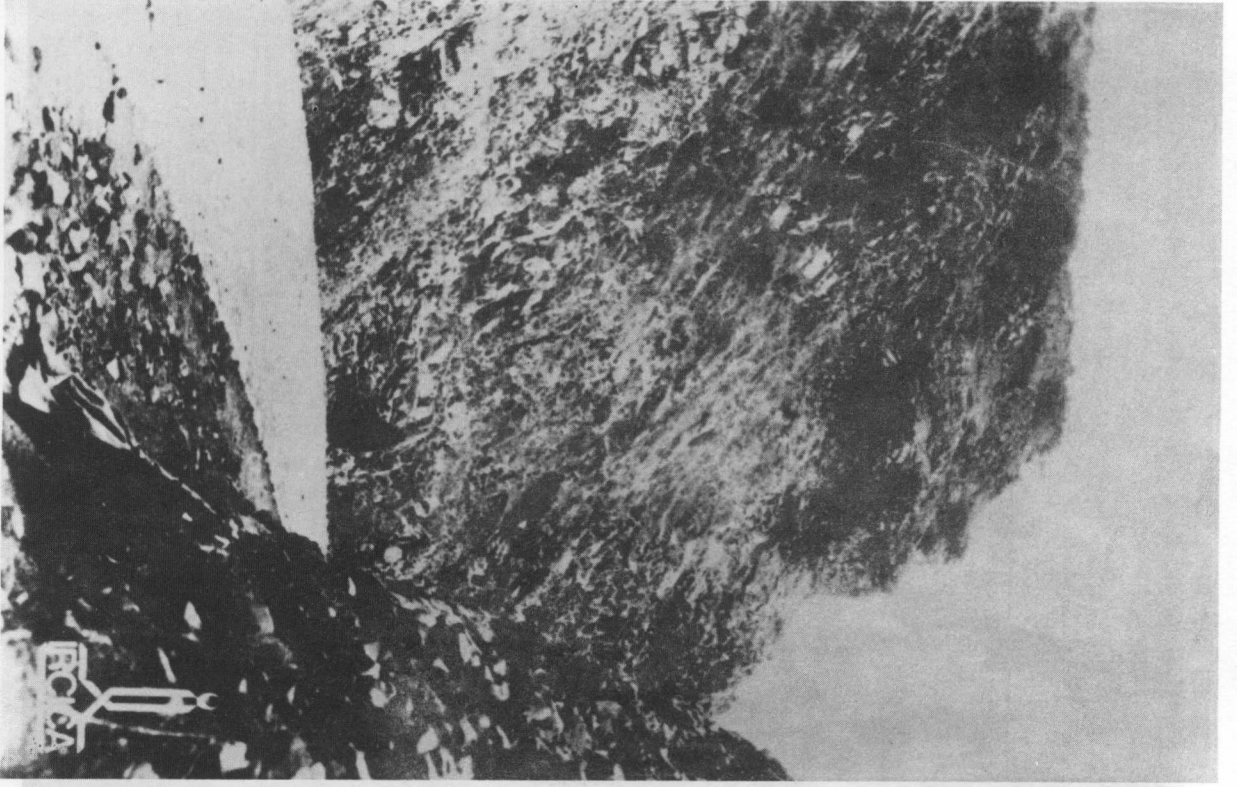
Lev. 35: 19.yüzyıla ait okul (1992).

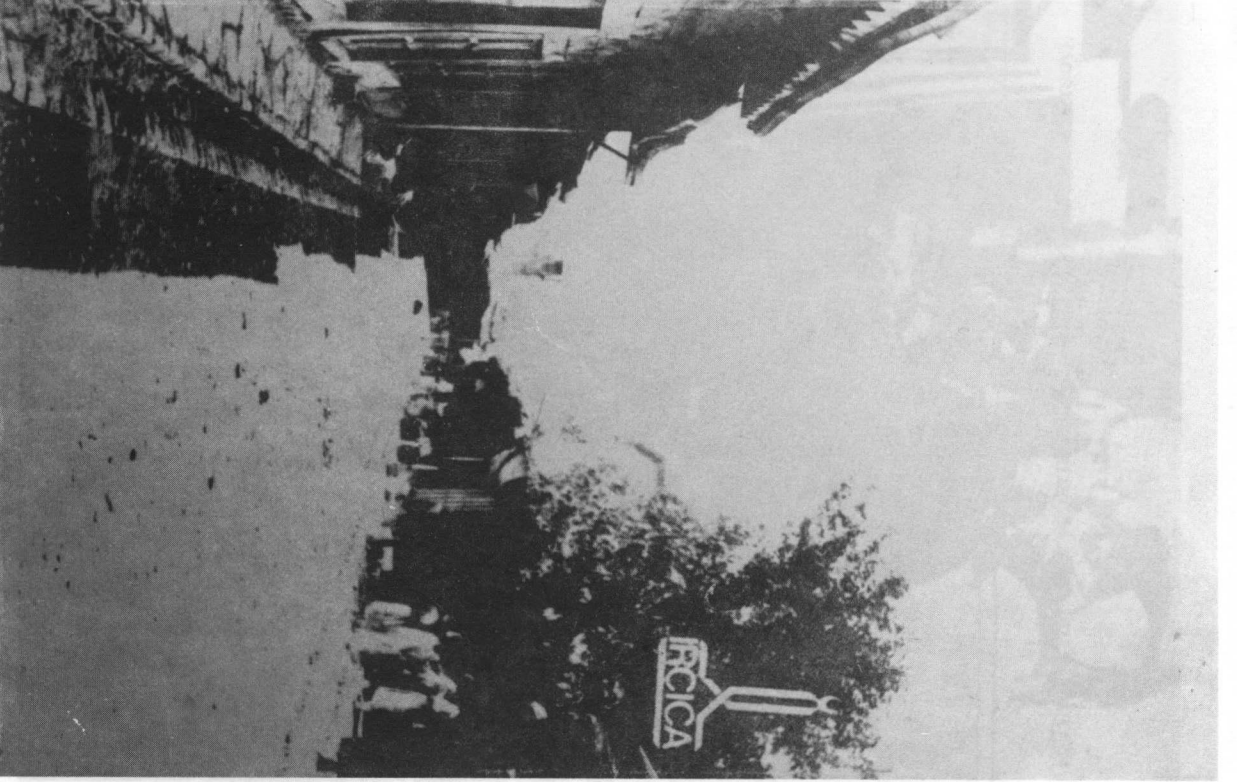
Lev. 36: Tarihi yol üzerindeki dükkan/depo harabeleri (1991).

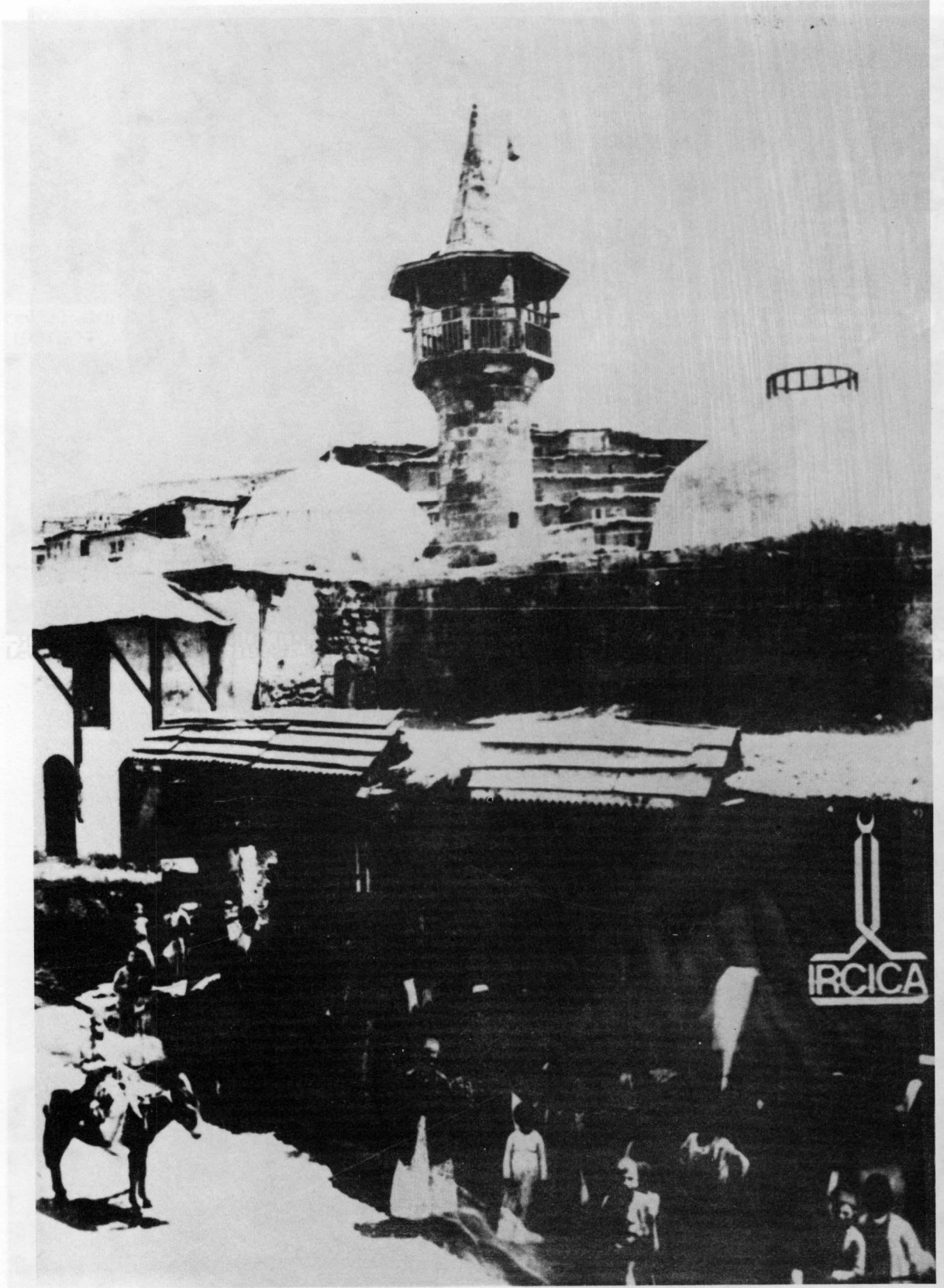
Lev. 37: Vadi içindeki su kemeri (1992).

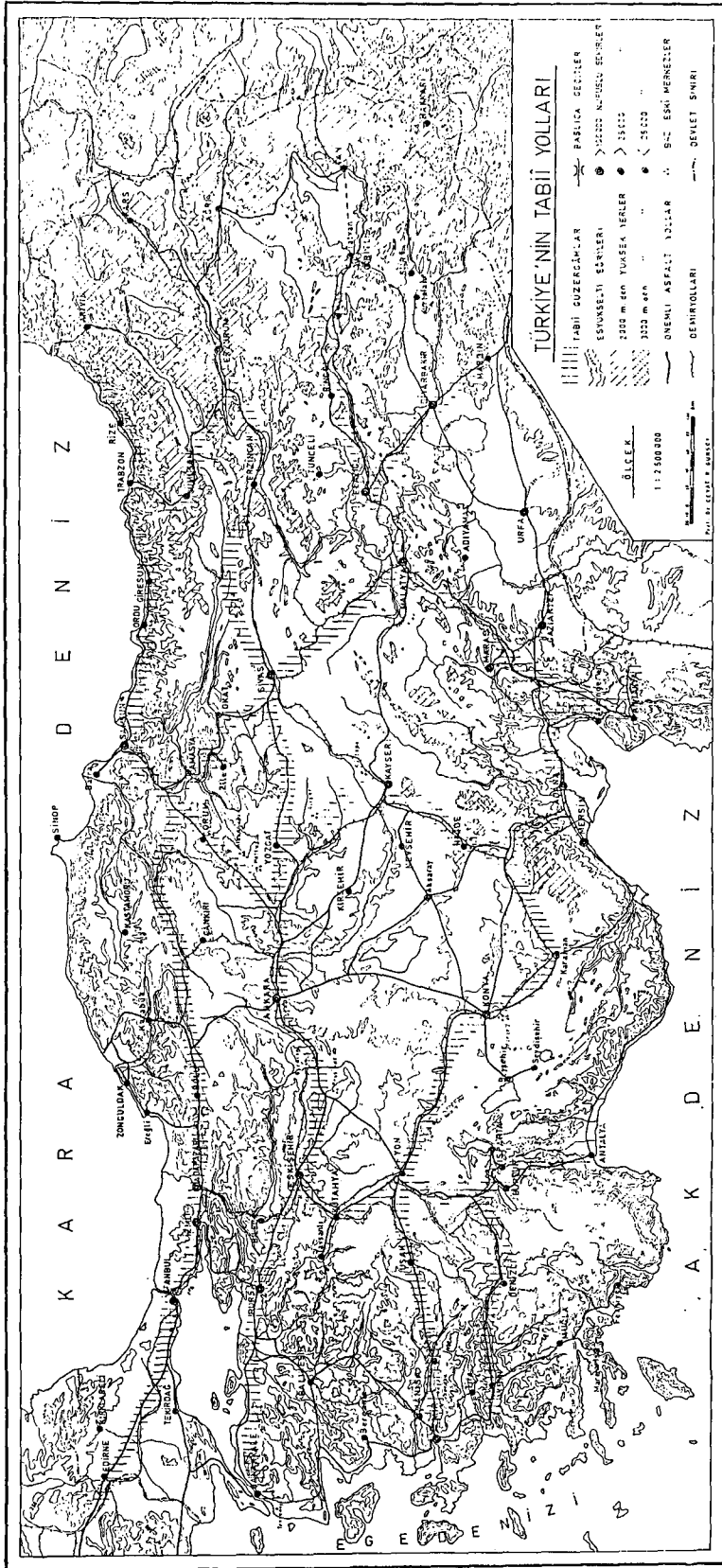
Lev 9: Belen, geçide giden şose (1890-1900, İSLAM TARİH-SANAT VE KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA MERKEZİ/IRCICA Yıldız fotoğraf albümleri koleksiyonu).

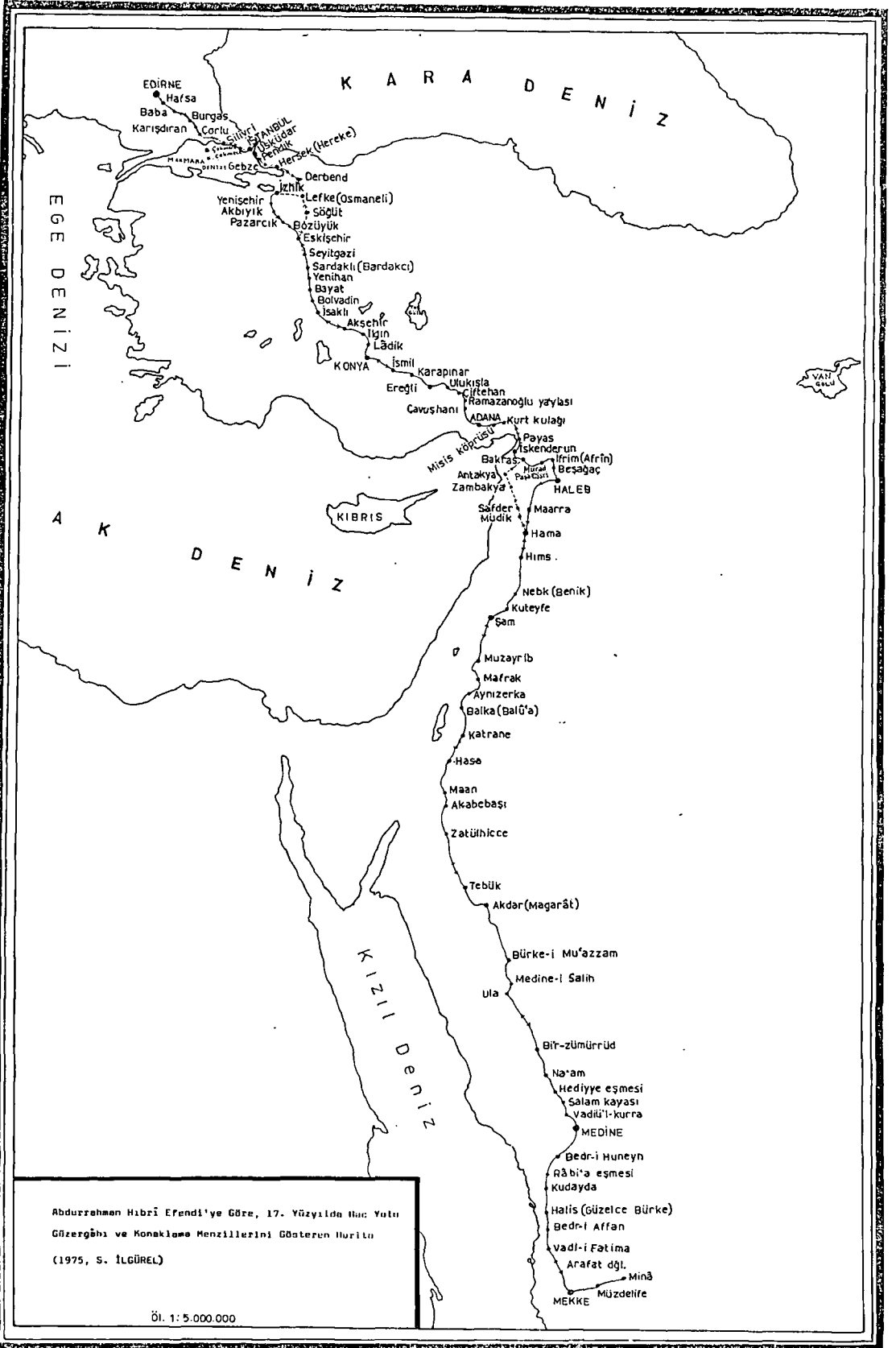
Lev 10: Belen, yerleşimin içinden geçen tarihi Adana-Halep/Antakya-Şam yolu ve yol boyunca uzanan çarşı (1890-1900, İSLAM TARİH-SANAT VE KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA MERKEZİ/IRCICA Yıldız fotoğraf albümleri koleksiyonu).

Lev 11: Belen, tarihi yol, Kanunî Sultan Süleyman Camii ve Hamamının görünümü. (1890-1900, İSLAM TARİH-SANAT VE KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA MERKEZİ/IRCICA Yıldız fotoğraf albümleri koleksiyonu) .

Lev. 1: Türkiye'nin tabii yollarını gösteren harita (1975, C. Gürsoy).

Lev. 4: Abdurrahman Hibrî Efendi'ye göre, 17. yüzyılda Hac yolu güzergahı ve konaklama menzillerini gösteren harita (1975, S. İlgürel).

A M A N O S

D A Ğ L A R I

kilise

Geçit yönü
(2 km.)
+ 637

KONUT BÖLGESİ

ESKİ YOL
(PAYAS -

HALEP/ŞAM)

TİCARET ALANI

Han
Hamam
Cami

KONUT BÖLGESİ

İSKENDERUN - ANTAKYA) E-5 (HALEP - ŞAM)

ESKİ TÜRK
MEZARLIĞI

19. YÜZYIL
OKULLARI

AKARSU VADİSİ

deniz yönü
(12 km.)

Lev. 12: Belen, yerleşimin ölçeksiz krokisi (1993, F. Müderrisoğlu-T. Yazar).

**BELEN - KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN
MENZİL KÜLLİYESİ - KONUM PLANI
(VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
ARŞİVİ'NDEN DÜZELTİLEREK)**

TARİH :EYLÜL 1989 - NİSAN 1990

ÇİZEN :Y.MİM.ERTUĞ, FULYA

RÖLÖVE:ALP. OĞUZ

ÇETİN, ALİ

DOĞAN, OKAN

İBRAHİM, MUZAFFER

ARAS. GÖR. MÜDERRİSOĞLU FATİH

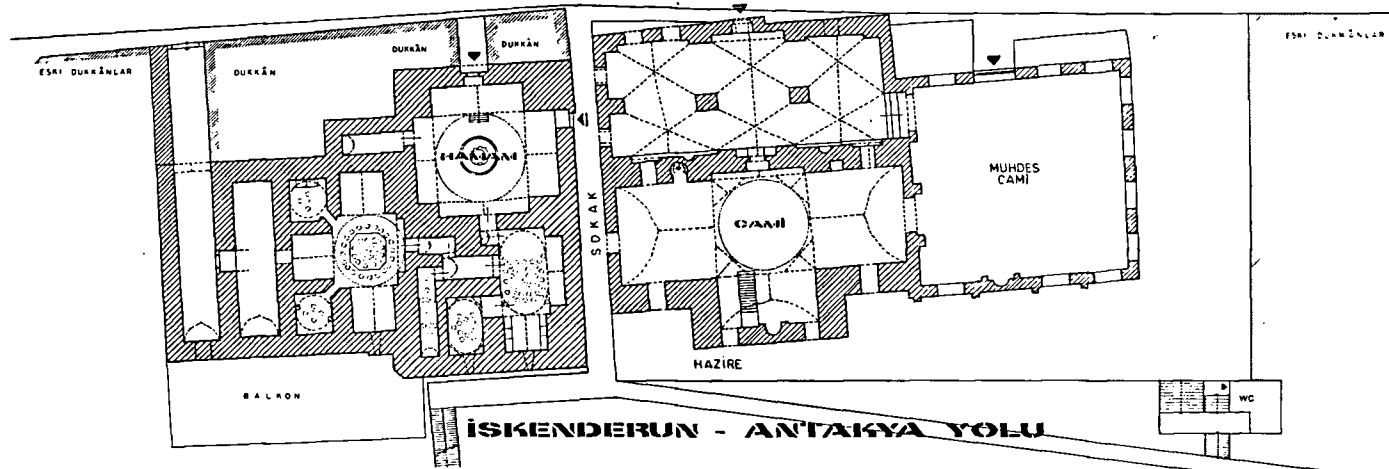

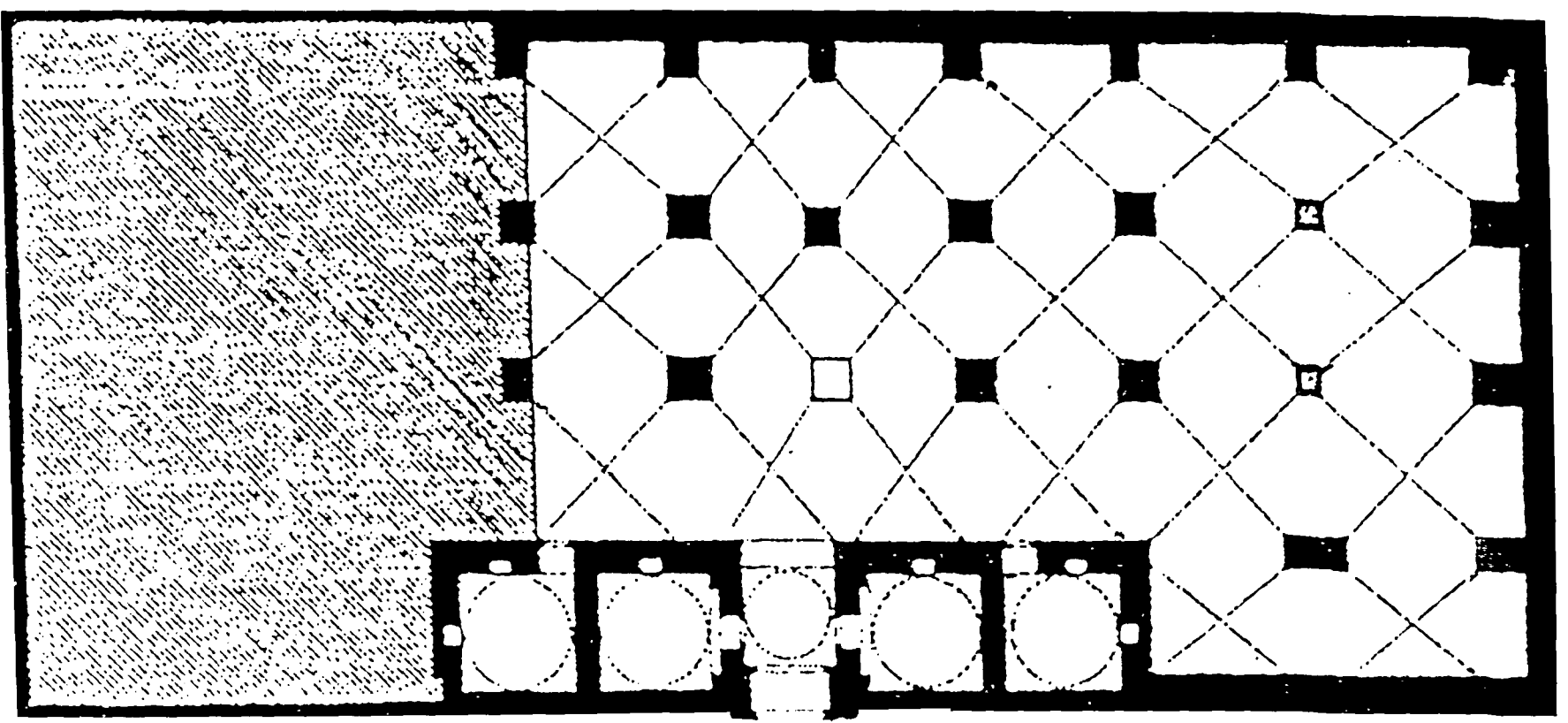
0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100

VAKIFLAR YURDU

KERVANSARAY

ESKİ HALEP / ŞAM YOLU

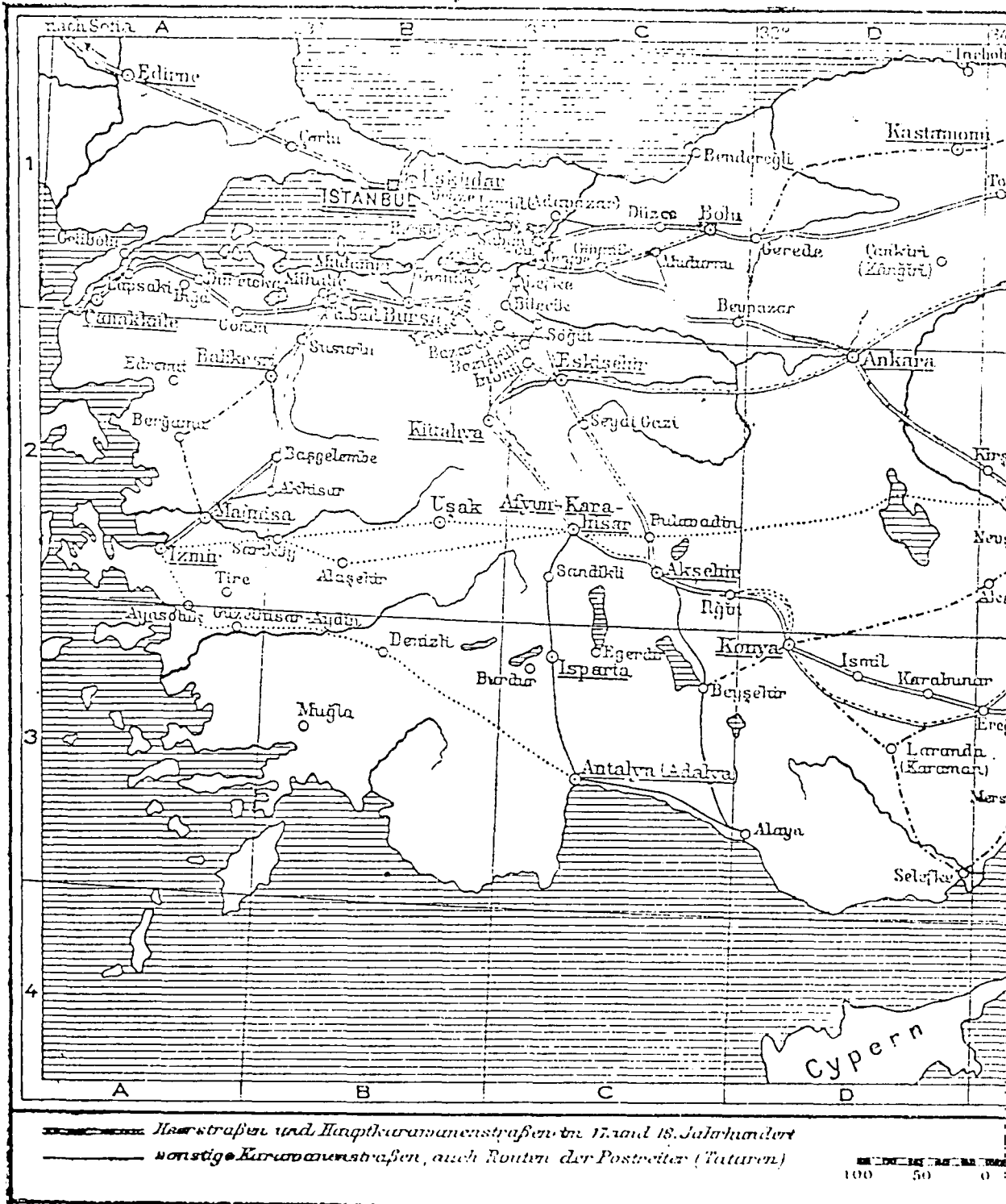

0 10 M.

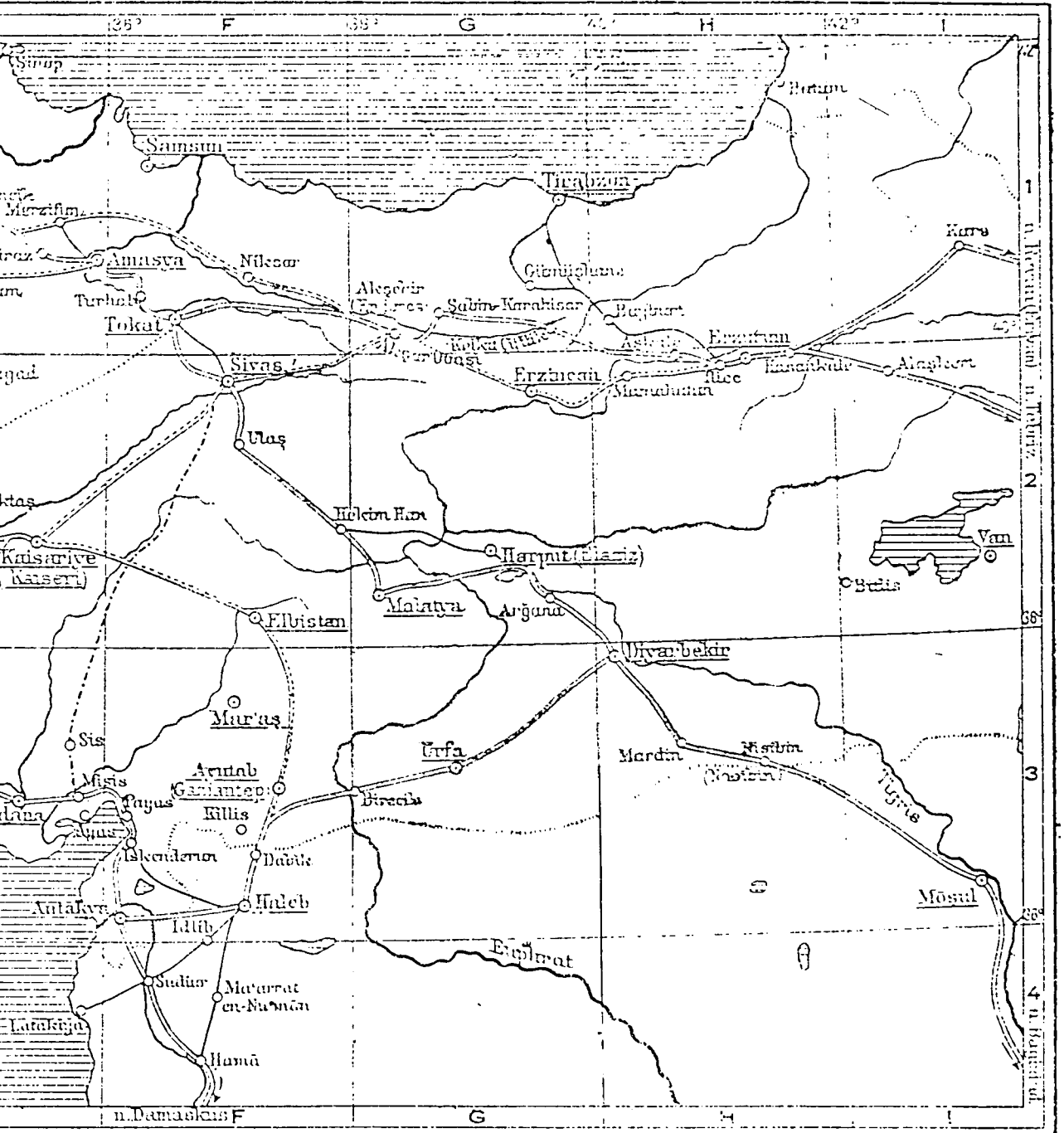
Han, restitüsyon planı.

(1937, J. SAUVAGET)

Lev. 17: Kanuni Sultan Süleyman Hanı, restitüsyon planı, (1937, J. Sauvaget).

Lev. 3: Seyahatnamelere göre 17-18. yüzyılda Anadolu yollarını gösteren harita (1959, F. Taeschner).

0 100 200 300 km

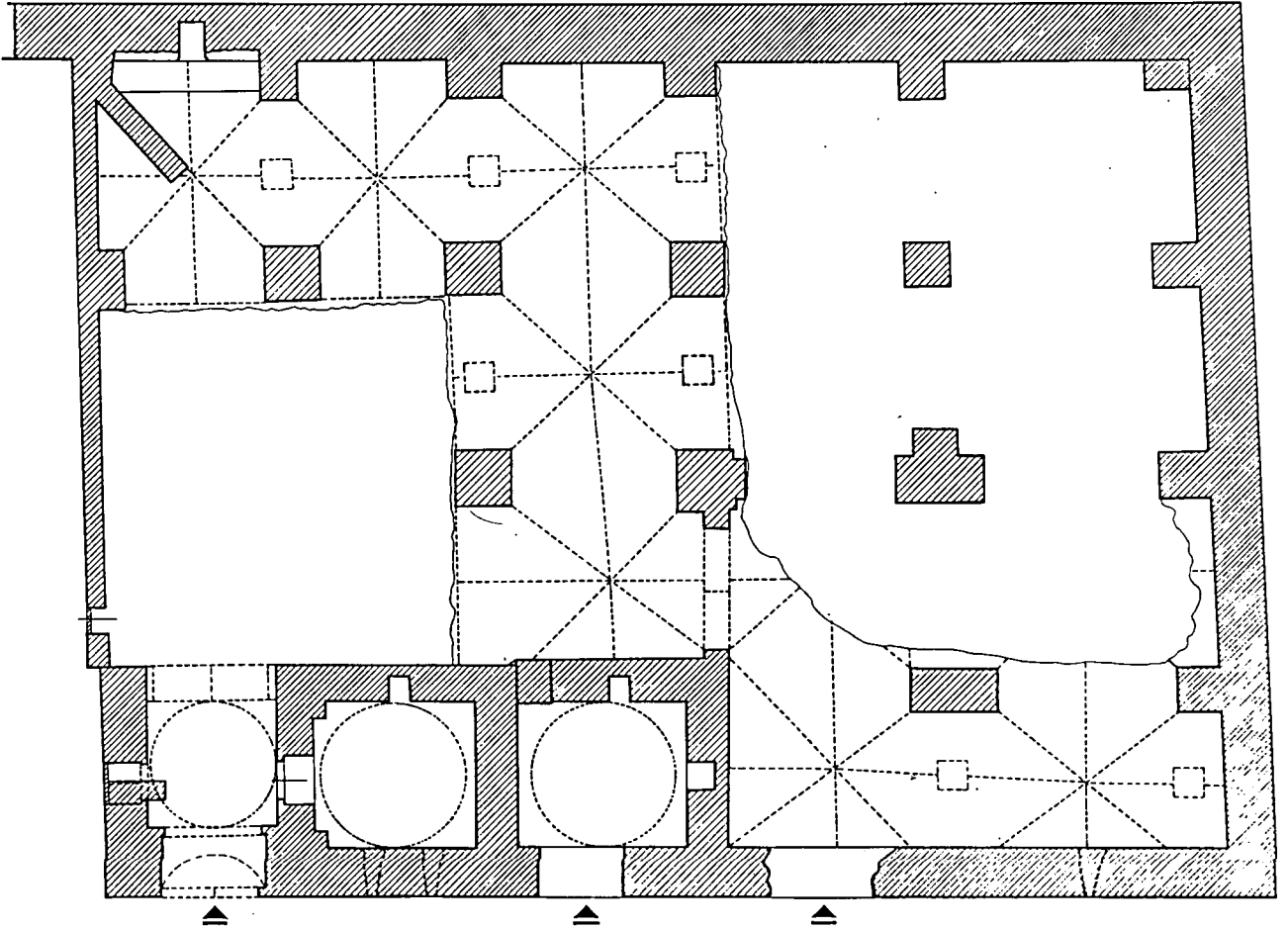
----- River and Karan anastrophes von 16. Jahrhundert
 - - - - - nach älteren Straßen (12.-15. Jahrhundert)
 von Syrien ausgehend (17. und 18. Jahrhundert)

**BELEN - KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN
MENZİL KÜLLİYESİ - KERVANSARAY**

TARİH : EYLÜL 1989 - NİSAN 1990

ÇİZEN : Y. MİM. ERTUĞ., FULYA

RÖLÖVE: ALP. OĞUZ
ÇETİN, ALİ
DOĞAN, OKAN
ERCIYES, MUZAFFER
ARAŞ. GÖR. MÜDERRİSOĞLU, FATİH

Lev. 18: Han, rölöve planı (1990, F. Ertuğ).

BELEN - KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN MENZİL KÜLLİYESİ - C A M İ

TARİH : EYLÜL 1989 - NİSAN 1990

ÇİZEN : Y. MİM. ERTUĞ, FULYA

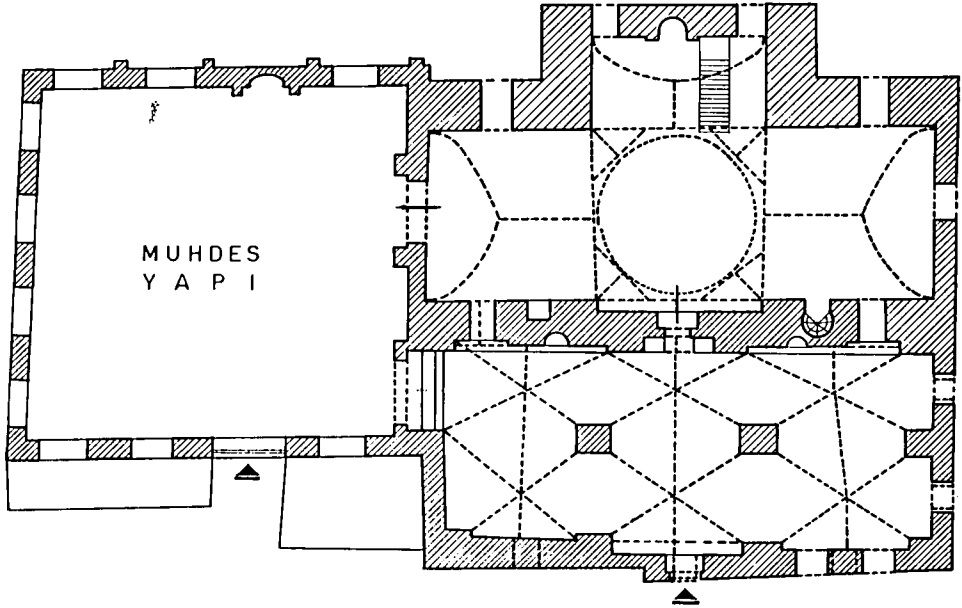
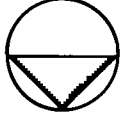
RÖLÖVE : ALP. OĞUZ

ÇETİN, ALİ

DOĞAN, OKAN

ERCİYES, MUZAFFER

ARAŞ. GÖR. MÜDERRİSOĞLU, FATİH

Lev. 22: Kanunî Sultan Süleyman Camii, rölöve planı (1990, F. Ertuğ).

BELEN - KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN MENZİL KÜLLİYESİ - H A M A M

TARİH : EYLÜL 1989 - NİSAN 1990

ÇİZEN : Y.MİM. ERTUĞ, FULYA

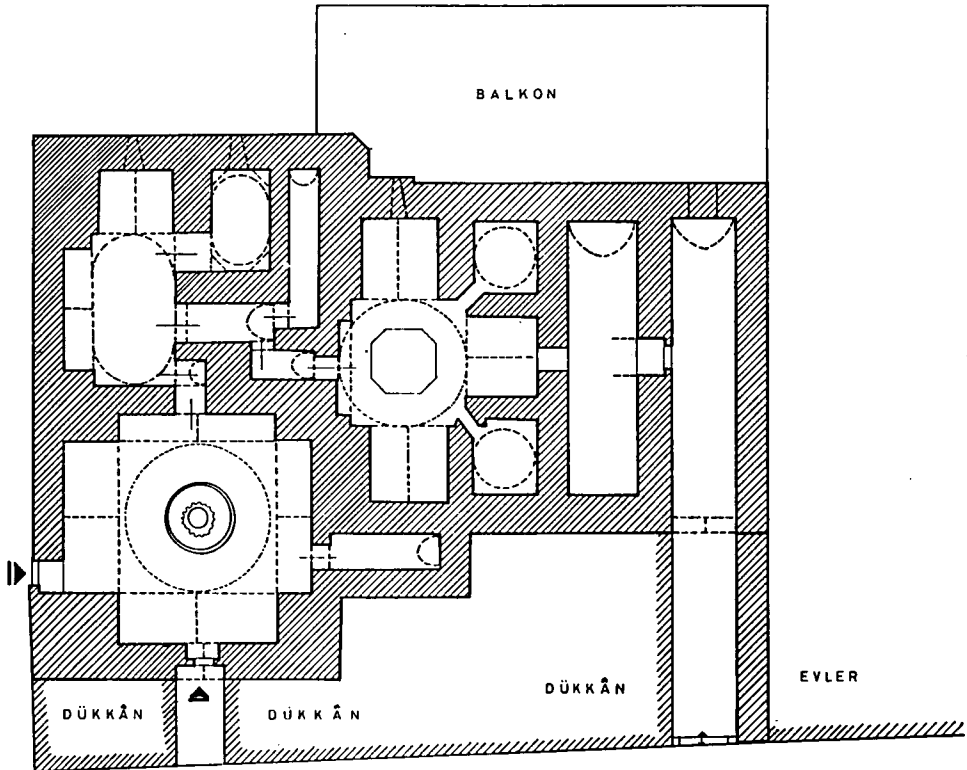
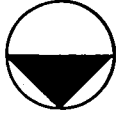
RÖLÖVE : ALP, OĞUZ

ÇETİN, ALİ

DOĞAN, OKAN

ERCİYES, MUZAFFER

ARAŞ. GÖR. MÜDERRİSOĞLU, FATİH

Lev. 27: Kanunî Sultan Süleyman Hamamı, rölöve planı (1990, F. Ertuğ).